# NAŠE ŘEČ

ROČNÍK IX. ČÍSLO 6.

V. Ertl:

## KOTČÍ VŮZ, KOČÍ.

K otázce o původu slova *kočí* bylo v první části tohoto článku ukázáno především na to, že pro cizí, maďarský původ slova svědčí nejen maďarské zprávy z poč. 16. stol., které prohlašují jméno *kočí (kocsi)* za jméno maďarské odvozené od jména vesnice Kocs, nýbrž i zprávy cizí, které nazývají vůz toho jména vozem uherským, a dále, že slovo *kočí (kocsi)* je nejen utvořeno podle zásad platných v jazyku maďarském (příponou *-i*), nýbrž že i jeho významový vývoj od adjektiva *kocsi* (= *kočský*) k pojmenování vozu *kocsi* lze snadno pochopiti, platí-li i pro maďarštinu obecné psychologické zásady vývoje významového.

Proti tomu s naší strany nemůžeme postaviti nic víc než pouhé tvrzení, že jméno *kočí (kotčí vůz)* je odvozeno od českého slova *kotec* = holubník, chlév, krámek. Podrobíme-li však toto tvrzení skutečnému rozboru etymologickému a historickému, t. j. rozebereme-li slovo *kotčí* po stránce věcné (poměr jeho významového obsahu k věci jím označené), po stránce formální (jeho poměr k slovům téže formální kategorie) a probereme-li kriticky i nejstarší zprávy domácí, které o kotčím voze máme, nemůžeme nedospěti k poznání, že slovo *kočí* (ani vůz toho jména) českého původu není a se slovem *kotec* nesouvisí.

Věcným rozborem jména *kočí*, podaným v sešitě předešlém, bylo ukázáno především, že ani jedna z obou vlastností, prohlašovaných za význačné vlastnosti kočího vozu, t. j. zavěšení korby na řemenech (řetězích) a korba se všech stran uzavřená jako skříň, nedá se ze zpráv starých a jmenovitě českých za typickou vlastnost tohoto vozu prokázati. Termín *visutý vůz* (= *hängender Wagen* = *chariot branlant*) byl znám v Čechách, v Německu i ve Francii mnohem dřív, než se objevuje kotčí vůz; užívalo se ho i o jiných typech vozu a jmenovitě v Čechách

o voze komorním. Tím padá i domněnka, že chariot branlant, přivezený r. 1457 z Čech do Francie, byl vůz kotčí. Pokud pak jde o korbu kotčího vozu, který podle její podoby s kotcem dostal prý své jméno, bylo ukázáno jednak na to, že se jméno *kotec* za označení takové korby nehodilo, jednak a hlavně na to, že kotčí vůz ani podle korby kotci podobné pojmenován býti nemohl, protože podle starých popisů a vyobrazení takové korby ani nemíval.

Již toto pouhé faktum by stačilo dokázati mylnost domněnky, že výraz *kotči vůz* = vůz s kotcem, protože se v žádném jazyce nenazývají (kladně) věci podle toho, co nemají anebo míti nemusí. Ale její nesprávnost potvrzuje i jazykový rozbor tohoto výrazu, svědčící, jak bylo na konci první části tohoto článku pověděno, že podle tvůrčích zásad češtiny je odvozování příd. jména *kotči* od slova *kotec* načisto nemožné.

Jsou mnohá slova na pohled dokonale česká, ale pozornější rozbor jazykový tuto ilusi bezpečně rozptýlí. V pol. 15. stol. objevuje se v češtině slovo *končíř* (*končieř*, doklady u Geb.) jako název krátkého meče. Protože se vyskytuje vedle něho i výraz *končitý meč* (v. Geb. s. v.), nabízí se domněnka, že slovo *končíř* je odvozeno od subst. *konec* nebo spíše od slovesa *končiti* a že znamená dýku nebo meč s ostrým koncem.*) Ale věc není tak prostá. Podst. jména s příponou *-íř*, stč. *-ieř*, z něm. *-aere* (pokud nejsou vůbec cizí, jako *rytieř, ovnieř*), na př. *mečíř, hrnčíř, nožíř,* jsou d e n o m i n a t i v a, utvořená z jiných jmen podstatných; nemůže tedy býti slovo *končíř* odvozeno normálně od slovesa *končiti*. Mohlo by býti tedy odvozeno od substantiva *konec*, jako je *hrnčíř* od *hrnec* atd.; ale tomu zase vadí význam přípony *-íř*, která znamená v češtině zaměstnávání (zvl. řemeslné) určitou věcí. Znamená-li *hrnčíř* toho, kdo dělá hrnce, *mečíř* toho, kdo dělá meče atd., musilo by slovo *končíř*, kdyby vzniklo v ústech českých, znamenati toho, kdo dělá konce. Ale tomu se vzpírá význam slova *končíř*, které znamená krátký meč. Zkrátka, formálním rozborem slova *končíř* dospíváme k poznání, že slovo to nezapadá do tvůrčí soustavy jazyka českého a že by takové slovo, v tom tvaru a s tím významem, žádný Čech neutvořil, jako by nevytvořil na př. slovo *otčíř* (z *otec*) nebo *točíř* (jako jméno věci zatočené). Je to zkrátka slovo celým svým založením n e č e s k é, ač česky vypadající. Nezbývá než prozkoumati jeho dokumenty. Sourozenec českého *končíře* je

---

*) Dnešní slovníky čes.-něm. (Herzer-Prach) vykládají čes. končíř slovy Fechtdegen, Fleuret, Stossrapier a p.

slov. *končiar* (kopí, dlouhý nůž), jich obou nejbližší příbuzný (tvarem i významem) je polský *kandżjar* n. *gandziar*, hláskově obměněný z *chandziar* n. *handziar*; *chandziar* není pak nic jiného než přejaté do polštiny osmanské slovo *khančer* (Berneker 1, 384). Tím je původ českého slova *končíř* i jeho nečesky česká struktura objasněna; do češtiny přešlo z polštiny patrně v tvaru *kančiár*, jehož cizí forma se v češtině (v slovenštině) přizpůsobila, jak to u slov cizích bývá často, slovům domácím, jednak slovům s příponou *-ieř* (slov. *-iar*), jednak asociací se slovem *končitý* (meč) slovům z téhož kmene utvořeným. A tak se ze slova na pohled zcela českého vyklubalo rozborem jazykovým slovo cizí.

A téhož rázu jako slovo *končíř* je v češtině i příd. jméno *kotčí*. Na první pohled je utvořeno i z českého základu (ze slova *kotec*), i českou příponou *-í*, pův. *-jo-*, *-'jo-*, kterou se v češtině příd. jména z podobných základů (na *-ec*) tvoří velmi hojně, na př. *vrabec* — *vrabčí*, *srnec* — *srnčí* atd. Ale to vše jen na první pohled; podrobnějším rozborem dojdeme k týmž koncům jako u slova *končíř*. Příponou *-í* se tvoří sice v češtině příd. jména od substantiv na *-ec*; ale to jsou vesměs příd. jména odvozená od názvů bytostí živých a jsou významu přivlastňovacího; *vrabčí* je tedy, co je vrabců n. od vrabce (maso, peří, hlas a p.), *srnčí* — od srnce, *jehenčí* — od jehence, *hončí* korouhev je korouhev honců, *lovčí* právo = právo lovců, *kolčí* helm = helm kolců (zápasníků v klání) atd.; je to velmi bohatá kategorie příd. jmen i ode jmen s jiným zakončením velmi hojně tvořených, jako *ptačí, holubí, kočičí* (m. *koččí*), *zvěří, člověčí, dietěcí, boží* atd., kategorie zvláště v starším jazyce (a do značné míry i dnes) velmi plodná, a proto v jazykovém cítění velmi živá. Žádný starý (ani dnešní) Čech neutvořil by tímto způsobem příd. jméno s jiným významem než přivlastňovacím a od jiného jména, než významu životného. Adjektiva *končí* (od konec), *hrnčí* (od *hrnec*), *zvončí* (od *zvonec*) atd. byla by českému jazyku a jeho tvůrčím zásadám zrovna tak cizí jako slovo *končíř*. A to platí i o příd. jméně *kotčí*, máme-li v něm viděti odvozeninu od podst. jména *kotec*. Jako až podnes nedovede nikdo říci, že hůl s bodcem je hůl *bodčí*, že rukavice s palcem je rukavice *palčí*, že středa s popelcem je středa *popelčí*, že ucho od hrnce je ucho *hrnčí* atd., tak by byl také v 15. stol. a ani před tím ani potom žádný přirozený Čech nedovedl nazvati vůz s kotcem vozem *kotčím*. A kdybychom z té doby měli skutečně české slovo *kotčí*, nemohli bychom je pokládati ani my ani naši předkové za odvozeninu od slova *kotec*,

nýbrž nanejvýše od subst. *kotek* (deminutiva slova *kot* = kocour)*) s významem »kocouří, kočičí«. A takovým vozem ovšem kotčí vůz nebyl.

Od substantiv s příponou *-ec*, značících věci, tvořili staří Čechové přídavná jména vyjadřující nějaký vztah k těmto věcem příponami zcela jinými než přivlastňovací příponou *-í*, totiž zpravidla příponami *-ový* nebo *-ný* (*-ní*). Od subst. *hrnec* má stará čeština adjektiva *hrncový* (randlík) n. *hrnečný* (hrnečné = poplatek z hrnců), od *konec* — *konečný* (ciel), později *koncový*, od *popelec* — *popelcový* n. *popelečný*, od *měšec* — *měšečný*, od *čistec* (= očistec) — *čistcový*, od *kopec* — *kopečný* n. *kopcový*, od *palec* — *palečný* n. *palcový* atd. Kdyby už byl tedy v Čechách někdo připadl na myšlenku pojmenovati nějaký vůz podle kotce, byl by jej nazval po česku vozem *kotcovým* nebo *kotečným*, ne však *kotčím*. Že by bylo toto adjektivum skutečně tak znělo, potvrzují stč. odvozeniny *kotečník* (u Gebaura) a *kotečnice* (v Arch. Č. 14, 268).

Této nemožnosti vykládati slovo *kotčí* za adjektivum utvořené ze subst. *kotec* jako *vrabec* — *vrabčí*, byl si patrně vědom Gebauer, a proto se uchýlil (v Stč. sl. s. v., Hist. ml. III, 1, 256) k výkladu, že slovo *kotčí* bylo původně jméno podstatné (ovšem jen předpokládané a ne doložené) kmene *koť č' ja*, tedy téhož tvaru jako *krajčí, mluvčí, lovčí, výběrčí* a p., a že toto substantivum bylo »pojato záhy za adj.« ve výraze *kotčí vůz* (tedy asi jako *plavčí* = plavec, *plavčí úřad* = úřad plavčích, plavečský).**) Podle toho výkladu by bylo tedy třeba předpokládati nejprve podst. jm. *kotčí* jako název osoby (snad vozky) a později z něho adj. *kotčí* (s významem asi = kočovský). Ale tomu výkladu se stavějí v cestu především naše nejstarší doklady slova *kotčí*, v nichž se slovo *kotčí* vyskytuje nejdříve a zpravidla jako adjektivum (kotčí vůz)***) a teprve později jako jméno podstatné a dále faktum, že slovo *kotčí* neznamená napřed vozku a potom vůz, nýbrž obráceně (kočí = rhedarius dokládá Gebauer až z Veleslavína). To by se dalo vyložiti leda tím způ-

---

*) Slovo kotek je pro dobu starší dosvědčeno ovšem jen jako příjmení (srv. Flajšh., Přísl. 1, s. v.); ale žije dialekticky (Sbor. Hoř. 91).

**) Nejsou-li ovšem adjektiva tohoto způsobu tvořena od substantiv na -ec (-cel), na př. plavec, touž příponu -í jako vrabec — vrabčí a p.

***) Výminku činí jen nejstarší doklad (rožmberský) z r. 1469 (kúpím tu ještě některý kočzij) — psaný také, ač je nejstarší a původu slova tedy nejbližší, kočí, nikoli kotčí. O té výmince na svém místě dále.

sobem, že bylo v češtině kdysi subst. *kočí* (z *koť'č'ja*), které zaniklo, zanechavši po sobě jen vzniklé z něho adjektivum (*kotčí* vůz), jež se časem pojalo zase za substantivum (*kotčí* = a) vůz, b) vozka).

Ale k tomuto výkladu dost násilnému není ani třeba sahati, protože předpokládané podst. jméno tvaru *kotčí* utvořené ze subst. *kotec* (příponou *-'ja*) je v češtině zrovna tak těžko uznati jako příd. jméno *kotčí*, o němž byla řeč výše. Co by bylo znamenalo? Člověka s kotcem? Ale ani to ne, protože i tomuto nemožnému pojetí brání tvar, způsob, jakým by bylo musilo býti domnělé podst. jméno *kotčí* utvořeno. Podst. jména utvořená příponou *-čí* (vzniklou splynutím přípon *-'c'* n. *-'ca*, čes. *-ec*, *-ce* s další příponou *-'ja*, č. *-i*, které je v *paní*, *sudí*) jsou v češtině vesměs d e v e r b a t i v a (od sloves odvozená) a znamenají toho, kdo vykonává činnost slovesným kmenem vyjádřenou; *berčí* je tedy ten, kdo bere (vybírá daně), *lovčí*, kdo loví, *krajčí*, kdo krájí, *mluvčí*, kdo mluví, *plavčí*, kdo plaví, *náhončí*, kdo nahání atd. Kdyby bylo tedy podst. jméno *kotčí* vzniklo v ústech českých, bylo by musilo býti utvořeno zase nikoli od slova *kotec*, jak se vykládá, nýbrž leda od slovesa *kotiti* = kutáleti, kuliti, valiti (na př. kúlemi kotiti, při hře v kuželky, Hus, E. 1, 472 Gb.), a bylo by musilo znamenati člověka něco nebo něčím kulícího, výklad — jak viděti — vzhledem k danému významu slova *kotčí* (vůz) sám v sobě absurdní.

Ať tedy obracíme slovo *kotčí* s kterékoli strany, docházíme vždycky a bezpečně k jednomu závěru: že to slovo přes jeho český vzhled z prvků domácích a podle živých tvůrčích zásad českého jazyka vyložiti ani pochopiti nemůžeme a že proto nelze v něm viděti leč element cizí, n e č e s k ý, slovo z jiného jazyka do češtiny vniklé a v ní zdomácnělé. Ohlížíme-li se po prameni v nejbližším sousedství českého jazyka, nemůžeme nepřipadnouti arciť na maďarské *kocsi*, slovo téhož významu jako slovo české a skoro stejně staré,*) anebo na německé (rakouské) *Gutschiwagen*, které se podle prof. Titze (str. 180) »vyskytuje nejméně současně s prvním maďarským dokladem«. České slovo *kotčí* vzniklo najisto z jednoho z nich, spíše ze slova maďarského, které je starší a i tvarem českému slovu bližší, ať už přímo (stykem s Uhrami) či nepřímo (přes Rakousy, zvl. přes Vídeň). K tomu závěru s našeho českého stanoviska dospěti m u s í m e,

---

*) Pokládáme zatím Titzovy české doklady z let 1469, 1504, 1506, 1509, 1526 za doklady slova českého.

neboť vnitřním, etymologickým rozborem čes. slova *kotčí* došli jsme přesvědčení, že to (podobně jako slovo *končíř*) není a nemůže býti slovo české, domácí. Je-li *kocsi* původní slovo maďarské či jiné, dá-li se v maďarštině dobře vykládati či nedá, to se nás, kteří se obíráme slovem českým, týká až v druhé řadě; nám stačí, že to slovo v maďarštině je.

Do češtiny vniklo ve formě nezměněné (proto nejstarší doklad český, rožmberský z r. 1469, — smíme-li věřiti jeho přepisu — píše *kočí,* nikoli *kotčí*) a jakožto název věci v tvaru substantivním (proto v témže dokl. »některý kočí«). Jako cizí prvek v jazyce přizpůsobilo se brzo (jako se přizpůsobují slova přejatá vůbec) domácímu materiálu výrazovému; vlivem své koncovky (a snad i působením lat. výrazů currus cocius a p., něm. Gutschiwagen) bylo pojato za adjektivum tvaru *pěší* (vůz kočí) a s tím zároveň se obměnilo i hláskově (možná jen graficky) v tvar *kotčí,* asi vlivem podobných slov jako *krtčí, spratčí, dobytčí, svatčiti — svačiti* atd., tedy tak, jako se psávalo v 16. stol. dosti často *nětči* m. *něči, životčich, větči* m. věčí atd.*) Tímto postupem se v češtině úplně aklimatisovalo. Svým časem projevuje toto adjektivum *kotčí,* jehož užívání je arciť omezeno jen na věc, s kterou bylo jakožto její jméno přejato,**) snahu zpodstatněti (elipsou slova *vůz* anebo trvajícím povědomím souvislosti s maď. *kocsi),* ale k úplnému zpodstatnění nedochází; oba výrazy, *kotčí vůz* i substantivní *kotčí* (císaře Maxmiliana kanclíř jeda na kočím do Vídně... z vozu vypadl Vel. Kal. hist. 26. máje), vyskytují se až do úplného zániku slova vedle sebe. Příčinu toho lze patrně viděti v tom, že se koncem 16. stol. objevuje vedle výrazu *kočí* (= kočí vůz) podst. jméno *kočí* s významem ‚vozka' (Vel. Sq. 330, 486). Metonymické přenesení jména vozu na jméno vozky mohlo se už státi na půdě české způsobem samostatným (přejetím v té době by byl vnikl k nám spíše tvar *kočiš* jako v slov.); tento způsob přenesení, jak bylo už výše ukázáno, byl velmi snadný

---

*) Časem ovšem proniká psaní fonetické, kočí, protože tu není etymol. opory v slově příbuzném, která by psaní kotčí chránila (tak jako u dobytek — dobytčí a p.).

**) To znamená: příd. jm. kotčí na rozdíl od jiných příd. jmen domácích vyskytuje se vždy jen ve spojení »kočí vůz« a nikde jinde; nikdy tedy nečteme na př. kotčí vnitřek (= vnitřek kotce), kotčí střecha, kotčí prodavač (= z kotců) atd. V slov. Dobrovského sice nalézáme kotčí kůň, ale to je patrně výraz ustrojený k něm. Kutschpferd podle vzoru Kutschwagen — kotčí vůz. Dokladu pro kotčí koně ze starší doby aspoň není; říkalo se buď kočárský kůň (Vel., Kom. 589) nebo kočový, kočovský kůň (Jgm. z Arch. Kost.?).

(zvl. u slova bez etym. souvislosti s domácím pokladem slovním) a byl doložen na připomenutém místě analogickým posunutím slov *pošta* a *fiakr*. Takové asi byly osudy přejatého slova kočí na půdě české.

Výsledky, k nimž jsme dospěli vnitřním (obsahovým) i formálním rozborem slova *kočí* (vůz), potvrzují i zprávy, které se nám o t. zv. kotčím voze v starých zápisech a pramenech zachovaly, doplňujíce je zvláště po té stránce, že ukazují, kde Čechové 15. a 16. stol. vůz toho jména poznali a odkud asi — jak to při slovech přejatých bývá obyčejně — přejali i jeho jméno. Při tom se ovšem musíme varovati omylu, že každý doklad, v němž se určité s l o v o (na př. v našem případě výraz *kotči vůz)* vyskytuje, je už zároveň svědectvím o existenci v ě c i jím označené na území jazyka, o nějž běží. Historik slov, který se řídí moderními zásadami semasiologickými, nesmí přestávati na pouhém slově, t. j. na dokladě čistě lexikálním, nýbrž musí hodnotiti každý svůj doklad i po stránce věcné, t. j. zkoumati jeho obsah, provenienci, zarámování atd., zkrátka jeho průkaznost pro věc, které se týká. Čteme-li na př. v české knize z r. 1800, že nějaký Čech jel trojkou z Kovna do Vilna neb že kupoval ve Vilně trojku anebo že si přál míti takovou trojku, s kterou by jel s větrem o závod, je to sice doklad, že se r. 1800 vyskytuje v češtině s l o v o *trojka*, ale není to naprosto doklad, že trojka je český povoz a slovo *trojka* že je slovo české; naopak, nemáme-li jiných svědectví o tom, že se trojkou jezdívalo na př. z Prahy do Berouna, a to dříve než jinde, je doklad z r. 1800 jen důkazem, že trojka není ani český povoz ani v tom významu slovo české, ač česky vypadá.

Tak se musíme tedy dívati i na doklady stč., v nichž se vyskytuje *kotči vůz*, chceme-li z nich vyčísti, nejen od které doby se vyskytuje v češtině tento v ý r a z, nýbrž jde-li také o v ě c původu domácího, v Čechách, jak praví prof. Titz, už dávno známou a obvyklou. Cenu po té stránce mohou míti arciť jen doklady nejstarší. Jsou to tedy zvláště rožmberský doklad z r. 1469 (u Titze str. 191), zpráva Wintrova k r. 1504 (u T. 184) a doklady z Archivu čes. k r. 1506, 1509 a dva k r. 1526 (u T. 183); víc jich o kotčím voze do r. 1526 na ten čas neznáme. Těch je tedy třeba všimnouti si blíže.

1. O zprávě z rožmberského archivu k r. 1469 zmínil jsem se v NŘ. 8, 283. Píše v ní kněz Jan Kaplicer z Marhan (asi Marcheggu) panu Janovi z Rožmberka: »Jáť jedu do Vídně jednat věci panie Perchtiny; buduliť mocti tu pobýti a bude která potřeba pilná, kúpím tu ještě některý kočí a Martina s ním vypravím.« Ať tuto zprávu interpretujeme, jak chceme, nevyčteme z ní, že

by »kočí« byl povoz v Čechách vynalezený a v Čechách tou dobou už zcela obvyklý; vyčteme z ní jen tolik, že kočí bylo možno r. 1469 koupiti ve *Vídni* a že to byl ve Vídni povoz asi dost obvyklý, když tam Kaplicer jede na jisto. To potvrzují i zprávy cizí, v čele tohoto článku uvedené; je to zvláště zpráva vyslance Dainera z r. 1501, která svědčí, že se už r. 1501 jezdilo kočími pravidelně (t. j. podle potřeby, per chi vole da ogni tempo = pro kohokoli kdykoli) mezi Vídní a Peští za den a noc. Takováto doprava se nevyvinula přes noc, a proto rožmberský doklad může nám býti bez nejmenšího násilí dokonce svědectvím, že tyto maďarské kocsi znala a vídala Vídeň už r. 1469, třeba nejstarší doklady maďarské a německé jsou až z r. 1494.*)

Stejně negativního anebo aspoň stejně neprůkazného rázu jsou i ostatní uvedené doklady české, vyjímajíc zprávu Wintrovu k r. 1504, která potřebuje výkladu zvláštního. Tedy:

2. R. 1506 (20. IV.) omlouvá se zemský hejtman moravský Jan z Lomnice panu Petrovi z Rožmberka, že nemůže k němu z Meziříčí přijeti se zprávami, neboť »sem sě velmi stloukl s kočího vozu, a jak sem živ, sem sě více nestloukl« (Arch. Č. 10, 115). Kočích vozů se užívalo na delší cesty. Odkud přijel pán z Lomnice? Dohadovati se toho lze z jeho předchozího dopisu ku pánu z Rožmberka, který je datován 6. XII. 1505 v Linci a v němž pán z Lomnice oznamuje, že pojede z Lince do Vídně ke králi, zve pana Petra, aby přijel také do Vídně (k lékaři), a těší se, že se tam s ním shledá a zprávy o svém jednání mu podá.**) Těch zpráv se dožadoval patrně pán z Rožmberka po jeho návratu (týkají se jich i další tři dopisy z 22. IV, 25. IV a 27. IV), ale zabránil tomu úraz, který utrpěl Lomnický pádem s kočího vozu. Vracel se tedy na něm podle všeho z *Vídně*.***)

3. R. 1509 (5. II) oznamuje Albrecht Rendl panu Petrovi z Rožmberka vzkaz Vladislava krále, že mu má přijeti do Něm. Brodu naproti stůj co stůj: »ať přijede, neb nemuož jináč býti, . . . a s čím muož, ať přijede . . ., neb bez něho býti nemuožem, a než bychom bez něho byli, radši chcme, aby na kotčiem voze přijel« (Arch. Č. 11, 139). K tomu třeba připomenouti, že Vladislav,

---

*) Případy takové se přiházejí při nestejně rychlém spisovném vývoji národů sousedních; tak na př. čes. slovo lech je doloženo u něm. analisty Einharda už k r. 805, tedy o celých 500 let dříve než na půdě české.

**) Pán z Lomnice jednal s bezdětným a churavým Vladislavem patrně o nástupce; jeho kandidátem byl právě pán z Rožmberka.

***) 27. IV. oznamuje, že je znovu volán ke králi, a dluží se na tu cestu od p. z Rožmberka »jednoho švába plesnivého«.

který žil od r. 1490 trvale v Uhrách (jeho vzkaz Rožmberkovi vyšel z Trnavy), píše patrně podle poměrů uherských a že jeho žádost, aby R. přijel třebas kotčím vozem, zní jako pium desiderium (jako by dnes řekl: »kdyby měl přiletět třebas aeroplánem«); tyto okolnosti nesvědčí tomu, že by byl kočí vůz tou dobou v Čechách »věc hodně obvyklá« anebo aspoň tak obvyklá jako v Uhrách.*) Jel-li pan Petr do Brodu skutečně na kočím voze čili nic, není známo. Ostatně, odkud si Rožmberkové kočí vozy opatřovali, víme ze zprávy Kaplicerovy. Pro český původ kočího vozu se z této zprávy nedá vyvozovati ovšem nic.

4. R. 1526 (13. III.) oznamuje Zdeněk Lev z Rožmitálu Vojtěchovi z Pernštejna, že vypravil z Prahy posla (Wolfarta Planknara) ke králi, a poznamenává: »I pojede on k Vídni a odtud aby na kotčích vozích do Budína jel, neb bych rád, aby nějaká psaní zjednal od JMKské, abych je mieti mohl k provodní neděli« (Arch. Č. 9, 17). To je tedy český doklad, že se kotčími vozy jezdilo z *Vídně* do *Budína*.

5. Téhož roku (24. III.) píše pan Zdeněk Berkovi z Dubé tuto zprávu: »Slyšel jsem, pane ujče muoj milý, když pan kancléř (t. j. Adam z Hradce) chtěl z Budína vyjeti, že by nějací husaři tu v Budíně na ty vozy kotčí, kteréž sobě najal, udeřili a nějakou škodu jemu učinili« (Arch. Č. 9, 59; srov. Pal. 5, 2, 503). Nejel tedy p. kancléř na kotčích vozech z Čech, nýbrž je najal až na zpáteční cestu v *Budíně*.

6. K r. 1504 uvádí prof. Titz doklad z Wintra (Dějiny řemesel a obchodu v Č. v XIV. a XV. stol., str. 852), který prý »říká, že jméno *kočár* se vyskytuje r. 1504, dokladů přesných bohužel zase neuváděje«. (Titz 184.) Ale Winter především neříká na uv. m. (spr. 850), že se jméno *kočár* vyskytuje r. 1504, nýbrž praví tam toliko, že r. 1504 žádáno za kočár (vůz krytý, lehký) 7 kop č., při čemž třeba míti na paměti, že Winter nečiní rozdílu — jak to také prof. Titz konstatuje — mezi vozy komorními a formanskými lehkými vozy»kotčími« (kočáry). Dále není pravda, že ke zprávě z r. 1504 Winter dokladů přesných neuvádí. Winter cituje pod čárou docela určitě Arch. Č. XIII, 106, 60; a tam (str. 60) se dočítáme (v půhonu komorního soudu k r. 1504), že Dorota z Střieteže pohání a viní kohosi »z nevrácení v o z u k r y t é h o, kteréhož mu k žádosti jeho puojčila a jej sedm kop grošuov českých pokládá«. Jak vidět, nemluví se tu ani o kočáru, ani

---

*) V Uhrách se rozmohla i u šlechty jízda kocsimi tak, že r. 1523 musil býti vydán zvláštní zákon, který to zakazoval.

o kotčím voze; doklad pro slovo kočár k r. 1504 vznikl jen nesprávným čtením.

Z uvedených nejstarších dokladů pro kotčí vůz není tedy ani jediný, který by bylo lze pokládati za svědectví, že kotčí vůz vznikl v Čechách a že byl v Čechách už v 15. stol. prostředkem dopravním »hodně obvyklým«; nelze za takové svědectví pokládati ani francouzskou zprávu o poselství Ladislavově z r. 1457, o níž byl podán výklad již dříve (str. 144). Naopak většina zpráv českých, které jsme uvedli, ukazují badateli po domově kotčího vozu cestu do *Vídně* a do *Uher*.

Tam lokalisuje kotčí vůz i řada zpráv pozdějších, pokud to nejsou záznamy pouhého jména čistě lexikální nebo inventární. Prof. Titz cituje pro český kotčí vůz dva doklady z Kocínova překladu (!) kroniky turecké (1594): »našich vozů kočích bylo sedmnácte« (2, 130)*) a »s koňmi i kočími« (2, 131). Čteme-li oba doklady, jak je ovšem pro náš účel třeba, v plné souvislosti, dovídáme se, že jde v obou o císařské poselství vedené Henrichem z Lichtenštejna a vypravené z *Vídně* s dary k sultánovi a že kočí vozy byly určeny pro dopravu z Bělehradu do Cařihradu. Dodávám ještě několik dokladů starších. Sixt z Ottersdorfa vypravuje ke dni 25. V. 1546 (ve vyd. Teigově, Svět. knih. 1363—71, str. 35), jak Ferdinand pospíchal z Vratislavě přes Prahu k císaři do Řezna, »dnem i nocí ustavičně na kočím jeda«; do Vratislavě se vypravil Ferdinand přes Brno a Olomouc z *Vídně* (Tom. 11, 288). Jungmann cituje z Veleslavínova Kalendáře hist. (1578): »jatý vezen na kočím voze do Drážďan« (15. Apr.) a »jeda domů na kočím voze« (12. Dec.). Ze souvislosti se dovídáme zase, že se první doklad týká saského kurfiřta Hanuše Fridricha, kterého Ferdinand zajal r. 1547 v Gotě (podle Velesl.) a který byl dopraven odtud v kočím voze přes Drážďany do Nového Města za Vídní; doklad druhý se vztahuje na Jáchyma z Hradce, který jeda domů uprostřed *vídeňského* mostu probořil se s průvodem do Dunaje a utonul (1565); jiný doklad z Kalendáře o kancléři Maxmiliánově, který, jeda kočím do *Vídně*, z něho vypadl, uvedli jsme již dříve (str. 139). V měst. archivu kyjovském je zpráva (ot. v Lid. nov. 11. března 1925 odp.) o zpáteční cestě Václava st. Bzeneckého z Augšpurku do Kyjova r. 1548, kde se vypravuje, že do Vídně jeli po Dunaji a »z *Vídňa* jsme sobě kočího najali, nějakého *Uhra*, a ten jest nás jednoho dne dosti taky (?) zde v Kyjově na kočím vozíku postavil«. Winter (Kult. obr. 1, 519)

---

*) Na téže straně je ještě třetí doklad: se třmi jeničary, kteříž se s služebníky svými, mímo ty, jenž byli na koních, na sedmi kočích vezli.

má z měst. archivu pražského zprávu, že r. 1545 uvádí Václav Had, pražský měšťan, v kšaftě také kotčí, který koupil kdysi za sedm kop. míš. v *Trnavě* atd. Není pochybnosti, že se v druhé polovině 16. století jezdilo na kočích vozech už také v Čechách (Sixt vypravuje na př. — ve vyd. Teigově 2, 69 —, že se poslové stavovští vydali po bitvě u Mühlberka z Prahy za králem »na vozích kotčích«), ale přece jen velká většina dokladů, starších i pozdějších, jež známe a jež můžeme lokalisovati, klade kočí vůz mimo Čechy; zato Vídeň a Uhry se v nich vyskytují skoro napořád.

A ještě maličkost. V popise kočovského erbu z r. 1595, o němž se stala už zmínka výše (str. 141), praví se dále, že v dolní polovici štítu má býti vyobrazen na zeleném trávníku muž v způsobu kočího, bič v pravé a bílého koně levou rukou držící, a že půl muže v způsobu kočího má býti také v točenici nad kolčím helmem erb vyvrcholujícím. Oblek kočovských postav na erbu je popsán celkem shodně: červené nohavice, modrá župice bílou pintou opásaná, červený dolman a na hlavě husarka vpředu s třemi tureckými pírky vzhůru postavenými; tedy kroj, jak viděti, čistě u h e r s k ý.

Přidáme-li ke všem těmto zprávám českým i to, co víme o kočím voze ze zpráv cizích, uvedených v přední části této rozpravy, budeme stěží ještě v pochybnostech o tom, že jde skutečně o vůz maďarský.

A tak kritickým rozborem zpráv o v o z e kočím dospěli jsme k témuž závěru jako vnitřním i formálním rozborem v ý r a z u *kočí vůz*. Plyne z toho ze všeho bezpečné poznání, že ani slovo, ani věc jím označená č e s k é h o p ů v o d u n e n í, nýbrž že se obé dostalo k nám tak jako k Němcům, Francouzům, Vlachům atd. z prostředí cizího, a to, jak se vší pravděpodobností lze tvrditi, maďarského, buď přímo nebo přes Vídeň nebo obojí cestou zároveň. Výklad *kotčího vozu* z českého slova *kotec* padá tím ovšem naprosto. Jsme tím o jedno poznání bohatší, třebas o jednu ilusi chudší.*) Ale nemusíme jí ani tuze litovati; naše prosté selské fasuňkové vozy prkny opeřené udělaly větší díru do světa než panský kočár na houpavých řemenech. Nemusíme ani Maďarům záviděti, že oni dali Evropě tento moderní a dnes už skoro zase nemoderní povoz; jejich na celé věci je patrně jen základ jeho jména a jeho zárodek, který je k dnešnímu kočáru asi v témž

---

*) Doufám ostatně, že budu moci nahraditi českému jazyku tuto újmu na jiné straně bezpečným důkazem, že aspoň zase jméno Žižkovo není možno vyvozovati ze základu cizího (z německého jména Siegmund).

poměru jako dětský drak k aeroplanu. Co činí dnešní kočár kočárem, to udělal z maďarského kocsi, jak se podobá, v kulturnějších zemích teprve bezejmenný vývoj vozové techniky, jehož ovoce sklízeli Maďaři právě tak jako jiní. A toho nebýti, jezdili by možná na svých dvoukolových kocsi až dosud.

# DROBNOSTI.

## TUR ZLATOROH.

Zubatý v posledním sešitě Naší řeči (str. 103, 104) upozornil opětovně (jako tak často již v Sborníku filologickém) na zbytky jmenných vět v dnešním jazyku, zejména na typ formy »stařík — šedá brada« nebo »tur zlaté rohy«, kde přívlastek byl vyjádřen původně samostatnou větou jmennou (»tur — zlaté rohy —«), později však, v nové soustavě jazykové, tento samostatný přívlastek přiřaděn buď jako souřadný výraz přídavný nebo podstatný (»tur zlatorohý«, »tur zlatorožec«) anebo jako podřadný výraz genitivní nebo předložkový (»tur se zlatými rohy, zlatých rohů« atd.).

Trávníček uvedl nedávno (1920, 1921 v Listech filologických 27, 244 nn.) několik dokladů staročeských, mezi nimi také »(stařec) brada dlúhá« (3 dokl. z Passionálu) vedle pozdějšího »s uobrostlú bradú« (taktéž z Passionálu); Zubatý uvádí několik dokladů ruských a slovenských. Ale velmi hojné a velmi názorné doklady tohoto starého způsobu mluvení nalezneme v staročeských příjmeních a jménech osobních: uvádím zde několik takových, hlavně z Tomkových Základů (podle rejstříku se snadno naleznou), z Gebaurova Slovníku a z Wintrova seznamu jmen měšťanů v Obrazu měst I, 88-9 — a napřed přezdívky podle částí těla.

(Stařec) ‚b r a d a dlúhá' uvedl z Passionálu již Trávníček — vedle toho čteme ovšem v Dalim. 24 »král s dlúhú bradú jěde«; Hus 1415 v Listech uvádí přítele (Jan) *Železná brada* (mé vyd. III, 69), jehož jindy jmenuje ‚Bradáček'. Panu Budovcovi říkali »k o z í b r á d k a«, vedle čehož čteme 1423 v Popr. kn. rožmberské »Matěj s ryšavú brádkú« (fol. 42a).

Osob zvaných ‚B ř i c h o' (Tomek, 1417), B ř í š k o (Tomek 1381) bývalo ovšem vždy mnoho; byl také »(Pavel) P u o l b ř i c h l e« (Tom. 1435), jenž jindy slove (1426) prostě »(Pavel) B ř i c h e l«; mnohem tlustší byl ovšem »(Matěj) T ř í b ř i c h« (Tom. 1429).

Gebauer uvádí již známého velmože českého XIII. stol. ,Ctibor m ú d r á h l a v a'; u Tomka 1434 se jmenuje »Niklas m ú d r á h l a v i č k a«, 1416 »Mikeš k o z i e h l a v a«, 1411 »Hanuš ž e l e z n á h l a v a«; Geb. dokládá »Jan b i e l á h l a v a«, Winter »Vávra, h l a v a s p l e š í« atd. Vedle toho ovšem čteme »pacholek s černú hlavú« 1423 v Popr. kn. rožmb. (f. 42'); jindy prostě ,Hlava, Hlaváč, Hlavsa' atd. Že se toto ,Hlava' cítilo již úplně samostatně, svědčí Gebaurovy doklady i pro výrazy složené: »Johannis, m ú d r ý hlava« »Jana, b i e l é h o hlavy« atd. Sem konečně náleží i H l á v k a atp.

Měšťan »Šimon H ú b a« uvádí se u Tomka 1381/1397; r. 1391 slove ,H u b i c e'; říkali mu tedy sousedé zdvořileji než naše »velká huba«, »huba nevymáchaná« atd.

Jméno n. př. (Jan) V l č i e h r d l o (Tomek 1404/ 33, Arch. Č. 18, 379 z r. 1511, s gen. Vlčíhrdly) a j. bylo ještě mírná přezdívka proti ,k e p k a', jak na dvoře královském slul známý průvodce Husův Jan z Chlumu 1414—1415.

»Jakub B í l á n o h a« uvádí se u Wintra stejně jako »s T l u s t ú n o h ú« (tamtéž str. 89) nebo »S r n i e n o h a« (1402—1412 u Tomka).

Mnoho bylo ,N o s ů', ,N o s k ů', , N o s á l ů'; zevrubněji zvali jednoho »D l ú h ý n o s« (Tomek), kdežto jiný slul 1428 P i k n ó s e k : vedle toho se vyskytuje 1434 (Jan) *Piknosý*, 1424 Jan M o k r o n o s.

»Václav M o u d r á p a t a« se jmenuje u Wintra; hůře nazývá lid »(Kateřinu) b i e l á ř i t« 1445 (u Tomka). Vedle toho čteme jméno ptáka *,bělořit'* u Klareta a j.

»Anna k r á t k á r u č i č k a« vzpomíná se u Wintra; Němkyni »Agnes de Nuremberka« však přezděli nezdvořile »z l a t á t l a k a« (pubes, 1406, Tomek); nepříliš zdvořile zván též »Beneš T l a m a« (1429), »Petr T l a m k a« (1432) a j.

»(Petr) k ř i v á ú s t a, k ř i v á h u s t a« (1413—29 u Tomka) připomíná se zároveň jako »Nicolaus K ř i v o ú s t ý« 1426. Zajímavý je název sv. Jana, řecky zvaného ,Chrysostomos', přídavným jménem; toto adj. změněno lat. ve jmennou větu ,Os aureum'; podle toho Hus, Rokycana atd. píší ,Z l a t á ú s t a'; velmi zřídka a později se vyskytá dnešní výhradní (sv. Jan) Z l a t o ú s t ý.

Zrovna takového rázu jsou ovšem i ostatní podobná jména »Zachar P e č e n á h r u š k a« (Winter, 88), »(Václav) B i e l é p i v o« 1425 (Tomek), »S t a r ý p i v o« (Winter).*) Jeden měšťan

---

*) [Jest ovšem možno, že takovéto přezdívky vznikaly ne podle vlastností osob samých, nýbrž podle pokrmů nebo nápojů, v nichž si libovaly.

slove česky »N o v ý p e n í z« (1364, Tomek), latinsky však 1365 »cum novis pecuniis; »Jan Žilař řečený Ž i d k é m a s o« se vzpomíná 1404—1420 (Tomek); »Šimon P u o l b o t a« se připomíná 1378, »Petr P u o l o k ř í n a« 1388 (u Tomka). Celé věty, již slovesné, představují známá příjmení rozkazovací, jako stč. V y z ř i v e n, V y d ř i d u c h atd., nč. S k o č d o p o l e atd.

K těmto příjmením nalezneme ovšem u Tomka hojně paralel německých i latinských, jako Goczman (Boží muž), Schimmelpfeng (= Plesnivý peníz), Miles Stramineus = Stroritter = Slaměný rytieř, Ubilmann, Langhans, Plumenstingel, Tausentmark, Preitfuss, Rintfleisch, Rothals, Rothirsch, Rotmundel, Rotlew, Rotrok, Grunpauch, Grunwald, Grunzweis, Trinksaus atd.

Co je zajímavého při těchto tvořeních: že pozdější jejich jedna změna, složenina formy ‚zlatorohý' (odborně grammaticky zvaný typ ‚bahuvrîhi'), se vyskýtá v staré době a v obecném jazyce velmi zřídka; ještě nejčastěji ve formě substantivní: ‚bělořit', ‚černobýl', ‚črnohlávek', ‚Mokrovús', ‚Mokropsi', ‚Křivohlávek', ‚Křivosúd', ‚křivonos(ič)ka', křivonos(ec)', ‚zlatohlávek', ‚zlatovláska' atd. Z přídavných takových složenin jsou staršího a domácího původu skoro jenom ‚jednooký', ‚jednoruký', ‚jednorohý'; jinak všechna ostatní (n. př. spousty složenin se ‚zlato'- ‚jedno'- atd.) jsou původu nového anebo překlad z latiny nebo němčiny. Taková přídavná jména, jako čteme skoro na každé řádce Homéra, ‚běloruký', ‚stříbronohý', ‚zlatotvůrný' atp., jsou v starším jazyce téměř naprosto neznáma.

V. Flajšhans.

*

Jiné doklady starých přezdívek z vět slovesných poslal nám dr. Fr. Macháček, městský archivář v Plzni. Tak z 15. st. *Nas . . l v hrnec, Drabalnos, Zkazilmaso* (Strnad v Pam. arch. 14, 139), *Kalivod* (dnes často Kalivoda, Kalvoda), ze 17. st. jména dvou kovářů krátce před 30letou válkou *Nestarejse, Nechoďdomů* (dnešní příjmení Nechoďdoma, Nechojdoma). »Do nejmladší doby však se zachoval tento zvyk ve jménech tovaryšských, která se dávala tovaryšům, jakmile se jim dostalo za vyučenou. Ještě v 18. st. na př. ve Frýdku uvádějí se mezi tovaryšskými jmény m. j. přezdívky: *Každého času rád vesel, Nerad piva rozlíval* a p. Těchto jmen však se užívalo jen v cechu, příjmení stálá v této době již z nich nevznikala«.

———————

Tak čteme u Dačického z Heslova (1, 145, pozn. 2) přímo: »že pak starý pivo rád pijíval, Jakub Starýpivo jej nazývali.« Podobného původu může býti příjmení Polúhlavie u Tomka z r. 1411: polúhlavie byl oblíbený pokrm z rozpůlené vepřové hlavy (v. Sborn. fil. 5, 38 n.) Red.]

O přezdívce *vysrkmáslo* (9, 99) nám píše prof. dr. A. Heveroch, že jí užívala jeho tchyně, pí. A. Cirklová; pocházela z Jindř. Hradce a dlouhá léta žila v Praze. »Označovala tím člověka vyzáblého, ‚nekňubu'«. Také prof. Smetánka zná přezdívku »vysrkmáslo« o člověku bledém a hubeném od své tchyně, která byla rodem z Kutné Hory.

## PRŮŘÍZEM.

Jednou ze zvláštností pražského argotu, zvláště hospodsko-kavárenského, bylo a je snad dosud vplétati do řeči výrazy zarážející vědomě svou otrockou a často nesmyslnou napodobou výrazů německých; bývají to někdy výrazy přesazené do této hantýrky z prvních let našeho obnoveného vývoje jazykového, kdy spisovatelé německy vychovaní zápasili ještě o výraz český, ale často to bývají výrazy ražené ad hoc pro účinek komický. O hodnotu této komiky je možno se příti, ale argot se málo stará o estetiku; a naopak důkladná betisa je mu často milejší než dobrý vtip. Z takových výrazů, které se bohužel leckdy pokládají za skutečný vtip, dal by se po pražských kavárnách a hospůdkách shledati celý slovník; jsou to slova jako *okolostojičnost, zástoj, vplyv, hlavobol, potahovat, podhotovit se, přesaditi* (do češtiny), *vynacházet se, k mání, rozhodopádně, s potahem, vejtisklivě* atd. Patří k nim také slovo *průřizem* (im Durchschnitt), jímž hospodský argot nahrazuje spis. slovo *průměrně*. Bylo proto pro nás jistým překvapením, když se v denních listech (na př. N. Pol. 12. května 1925) objevila oficiální zpráva ministerstva spravedlnosti, v níž jsme čtli: »Proto nutno veřejně zjistiti,*) že náklad na jednoho trestance v českých mužských trestnicích činil v roce 1923 *průřizem* 6.971 Kč.« V první chvíli nás napadlo, že nezadržitelný pokrok demokracie v našem státě zasáhl už i úřady nejvyšší a že jejich dosavadní nedemokratický stil, srozumitelný zpravidla jen úzkému kruhu těch, od nichž vycházel, začíná ustupovati demokratickému slohu pražských hospůdek a kaváren. Ale tuto radost kalila jen námitka, že se takovýchto výrazů užívá v »národě« jen pro »vtip« a s plným vědomím, že je to š p a t n ě, kdežto projevy ministerstev jsou míněny přece nejen průřízem, ale snad vždycky vážně. Bylo tedy třeba hledati výklad tohoto zjevu v jiné vládnoucí idei než v postupu demokracie a v jiných.

---

*) Což pak to už ministerstvo samo nezjistilo, když to veřejně ohlašuje? Či si spletlo sloveso zjistiti se slovesem ujistiti (= konstatovati)?

motivech než »vtip«. Snad to tedy byla idea národní spravedlnosti, která se v ministerstvu spravedlnosti projevuje podle všeho v té formě, že tam česky píší a německy myslí. Aspoň snad průřízem.

# POSUDKY A ZPRÁVY.

Otakar Kádner, *Základy obecné pedagogiky. Díl I.* V Praze. Nákladem České grafické unie a. s. 1925. Str. 469. Za Kč 50.—.

Praktická linguistika, jak ji pěstuje v svých referátech a poznámkách Naše řeč, má mimo jiné za úkol stavěti hráze vnikání cizích prvků do řeči, jímž je čeština ohrožena víc než kterýkoli jazyk jiný, jednak pro chabost své jazykové tradice plynoucí z omezenosti tradice literární, jednak pro naši stálou a značnou potřebu znalosti cizích řečí a jejich literatur. Účel této obranné práce je nejen konservující v tom smyslu, aby jazyk vypěstovaný společným úsilím předešlých generací nebyl rozrušován v svém osobitém ústrojí, které se vyvinulo dlouholetým domácím zápasem mezi myšlenkou a výrazem, a proto odpovídá nejlépe našemu vlastnímu způsobu myšlení a představivosti, nýbrž i profylaktický, ochranný, neboť vnikání cizích prvků, které neprošly ciselérskou prací domácího vývoje jako výrazy původní, otupuje i cit pro výrazové jemnosti vlastního pokladu jazykového, ochuzuje řeč a činí z ní nástroj méně dokonalý a méně pružný než před tím.

Tato obranná práce má ovšem své meze. Cizí prvek vnesený jakýmkoli způsobem do jazyka může z něho býti vymýcen jen potud, pokud výraz domácí, jehož je konkurentem, trvá a žije vedle něho v plné své životní síle. Jakmile se výraz cizí častým opakováním pevně uchytí a vytlačí výraz domácí z užívání buď úplně anebo jej zatlačí do ústraní výrazů zastaralých nebo strojených, stane se pevnou součástí domácího pokladu jazykového a jazykovému vývoji nastává znovu úkol, aby obrušoval jeho cizí hrany tak dlouho, až zapadne pevně a přiléhavě ve výrazovou soustavu domácí. Že se toto obrušování neděje bez obrušování jemných hran výrazů domácích a tedy bez jejich poškozování a porušování, bylo pověděno již výše.

Zdá-li se tedy někdy na pohled, že by proti tomu neb onomu výrazu cizího původu nebylo snad třeba stavěti se na odpor tak kategoricky, že by jej bylo možno — jak se říkává — pardono-

vati, je třeba míti na paměti, že neběží při tom ani tak o ten jeden určitý výraz, od něhož by ovšem jazyk nezahynul, nýbrž spíše o účinky, které každý takový cizí prvek má na celkové cítění jazykové a ostatní materiál výrazový. Na př. mezi výrazy *jistý, kterýsi, nějaký, jeden* vyvinul si jazyk významové rozdíly, o nichž bylo vykládáno v NŘ. 2, 225 a j. Místo výrazu *jistý* zahnízdil se v češtině podle němčiny výraz *určitý*, který slovo *jistý* ve významu, o nějž zde jde, vytlačuje z užívání. Ale jsou případy, kde se přece jen slova *určitý* v tomto významu užíti nedá. Dosazuje se tedy za vymírající adj. *jistý* někdy slovo *jakýsi*, jindy *nějaký* nebo *kterýsi* ve významu, který těmto slovům vlastně nesluší, a výsledek toho je neschopnost rozlišovati významové tato slova původně odlišná, nivelisace jich a ochuzení jazyka o možnost vyjadřovati rozdíly, pro které si je jazyk určil. Není ovšem v každém určitém případě možno uvědomiti si hned účinky, které výraz cizí má na výrazový poklad domácí, jako v tomto případě, protože se při výrazovém bohatství každého jazyka nevynoří tak snadno všechny výrazy, které by jím mohly býti dotčeny, ale zásoba výrazů v každé řeči zapadá do sebe tak těsně a tak jemně, že je těžko se domnívati, aby vniknutí cizího prvku zůstalo v této jednotné struktuře bez následků. A proto je třeba brániti se každé takové poruše, pokud se ovšem už obrana nestala beznadějnou, i když si za důvod obrany nedovedeme uvésti na tu chvíli nic jiného než pouhé vědomí, že jde o výraz cizí.

Těchto několik úvodních poznámek, k nimž dalo podnět čtení knihy Kádnerovy, bylo by ovšem možno položiti za úvod k referátu o každé téměř odborné knize české, která čerpá z literatury mezinárodní a zvláště německé, proti jejímž jazykovým zvláštnostem jsme nejméně citliví. Ale u knihy Kádnerovy byly důvody zvláštní. Jeho Základy obecné pedagogiky jsou psány nejen formou neobyčejně jasnou, přehlednou a při vší abstraktnosti některých partií i pro laika zajímavou, nýbrž i s patrnou péčí o jazykovou formu a se znalostí jazyka, jaká u našich odborných spisovatelů nebývá vždycky pravidlem. Tato péče, jak bude na svém místě ukázáno, zabíhá někdy dokonce až do zámezí, pudíc autora šetřiti někdy i zásad, které přirozený vývoj řeči svou vlastní silou už prolomil. Ale při vší té péči nezůstala jeho řeč bez kazů, které na ní zanechal styk s cizojazyčnou literaturou i s běžnou češtinou dnešní. Tento úkaz je tím zajímavější — a to bylo vlastně důvodem hořejších řádek —, že mezi těmito poruchami není snad ani jediné, aby na jiném místě jmenované knihy nebylo užito místo ní ekvivalentu jazykově neporušeného

a čistého. Tato jistá indiferentnost u spisovatele ovládajícího jinak dokonale výrazové prostředky domácí je svědectvím, že se cizí výraz začíná oposlouchávati a vžívati, že zeslabuje ostražitost plynoucí ze znalosti vlastní řeči a že se blíží doba, kdy začne vytlačovati výraz domácí. To je tedy moment, kdy jazyková kritika má nejen ještě možnost, nýbrž také naléhavou povinnost, aby na toto nebezpečenství upozornila.

Na př. autor zná výraz *dojista* (výchova dojista jest uměním 77), ale užívá ho jen výminkou; zpravidla bývá v tomto významu slovo *rozhodně* (pedagogika patří rozhodně k nitrovědám 36 a p. 3, 11, 47, 51, 80, 81, 86, 182 atd.). Tím se ovšem rozšiřuje a zplošťuje dosavadní přesný význam českého slova *rozhodně*; mohou pak nastati případy, na př. »on mu rozhodně odpověděl«, kde slovu *rozhodně* může býti rozuměno ve smyslu obojím, domácím = rozhodným způsobem, i porušeném = najisto. To je tedy v podstatě ochuzení jazyka o možnost rozlišovati oba případy, pro něž ustálil jazykový vývoj jednak slovo *rozhodně* (= résolument), jednak *najisto, dojista, dozajista* (= assurément). Podobně se otírá vlivem cizím přesný a dosud přece živý význam slovesa *požívati*. Řekneme-li, že někdo požívá vážnosti, něčí podpory, že země požívala pokoje a p., cítíme dobře, že v obsahu slovesa požívati je představa požitku, prospěchu, radosti a p., a že se sloveso *požívati něčeho* blíží významem slovesu *těšiti se něčemu* a p.; píše-li se však, že chovanci v internátech požívají bytu, stravy, dozoru atd. (338), vtlačuje se tím sloveso *požívati* v platnost pouhého formálního slovesa *míti, dostávati se* (komu), a až jednou bude třeba vyjádřiti to, co bylo původním obsahem slovesa *požívati*, bude nutno uchýliti se k opisům, přibližným synonymům atd. To platí i o výraze *až na* v platnosti něm. bis auf (5, 215, 311); už dnes, řekne-li se, že někdo četl knihu až na konec, nevíme, četl-li také konec, či zastavil-li se před koncem; toho by nebylo, kdyby výrazu *až na* byl ponecháván jeho význam původní (zesílené na). Atd.

Takové výrazy české porušené působením výrazů nečeských, buď vnitřně (významem) nebo zevně (formou) podobných, vedraly se z dnešní ledabylé praxe spisovné i do knihy Kádnerovy na př. tyto: *úzce* souviseti 20 (m. těsně souviseti 354), *úzká* souvislost 42, 47, 60, *úzce* spojený 176 a dokonce i *úzké* vztahy 16, 249 (m. blízké), *úzké* vzájemné působení 9 atd.; *výlučně* stavovsky 299 (ausschliesslich) m. čistě (pod. 41, 308); není *vyloučeno* pozdější zklamání 333, 288 (ausgeschlossen) m. není nemožné (NŘ. 7, 147, 214); *v přední řadě* 66 (in der ersten Reihe) m. především (tak 78); výchova jest pouze jedním *v celé*

*řadě* činitelů 225 (in der ganzen Reihe) m. jedním z mnohých, přečetných a p.; *dociliti* 178 (erzielen) m. dosíci; přeceňovati a *přeháněti* 184 (übertreiben) m. nadsazovati, zveličovati a p.; námitky *spočivaji* na pravdě 22 (beruhen) m. zakládají se (české »spočívati« je zpravidla spojeno s představou břemene, na př. odpovědnosti, péče atd.); obtíže *spočivaji v* tom 245 m. záleží; cestou *neodvislou* na předpokladech 25 (unabhängig) m. nezávislou; s jinou poruchou: nezáviselo *od* zkoušky 468 (von etw. abhängen) m. na zkoušce, a čistě po německu: *neodvisle od* škol 395, 377 m. nezávisle na nich; větu, jež *platila za* axioma 34 (für etw. gelten) m. byla pokládána, uznávána a p.; tak se *svého času* rozvířil boj 187 (seiner Zeit) a pod. 222, 242, 373 a j. m. před nějakým časem a p. (svého času = za svého času, v své době, NŘ. 2, 213); *spolupůsobiti* 188, 214, 300 (mitwirken) m. působiti také, zároveň, spolu a p.; *příliš* neúplná, *než aby* . . . 57 (zu unvollständig, als dass . . .), pod. 216, 340, 348 m. příliš . . ., aby; *nato* 190 (darauf) a častěji *načež* 220, 238, 464 m. potom, a potom a p.; v téže rodině u řady členů se vyskytují obzvláštní úspěchy *v určitém* směru 206 m. v jistém (určitý = určený, stanovený); dítě dobře vychované se vyvíjí *nepoměrně* rychleji 197 (unverhältnismässig) m. mnohem, daleko a p. (NŘ. 7, 214); dítě nemůže žíti samo *pro sebe* 197, t. j. bez cizí pomoci (für sich) m. o sobě (pro sebe = sobě); zájem *pro* obory citové 233 m. o obory (zajímati se oč); potřebují výchovy *se strany* dospělých 201 (von der Seite) m. od nich (pod. 310, 467); Fichte chtěl *pomoci* národní výchovy vysvoboditi N. z poroby 202, 270 (mit Hilfe) m. výchovou, skrze ni (jdeť o prostředek); názory *kolísaly* 210, 266 (schwanken) m. kolísaly se (kolísati = kolébati); osobní rovnost je *nemyslitelna* 215, 303 (undenkbar) m. nemožná; práce *krajně* vysilující 280 (extrem, äusserst) m. svrchovaně, nejvýš a p.; pedagogika musí se *omeziti na to,* aby . . . 62, 216, 315 a j. (sich darauf beschränken) m. přestati na tom, spokojiti se tím; rozdíly pohlaví, pokud jsou *podmíněny* různými úkoly sociálními 233 (bedingt) m. způsobovány; při stanovení metod. principů *přichází v úvahu* především logika 66 (kommt in Betracht) m. rozhoduje; při tom nutno *bráti v úvahu* vlastnosti čtverého druhu 240, 465 (in B. nehmen) m. míti na zřeteli a p.; sochař reprodukuje *v kameni* a kovu obrazy bohů 73 m. vytváří z kamene (látka se v č. nevyjadřuje nikdy předložkou *v* jako v němč. nebo franc.); dědičnost se uznává *jako* zákon 209 (als) m. za zákon; děti *vykazuji* lepší prospěch 223, 383 (aufweisen) m. jeví; účast *na* literární produkci 299, 302 (Anteil an) m. v produkci, při produkci; ženský organismus méně *vzdoruje* námaze

299 (trotzt) m. odolává jí, překonává ji a p.; *dobrozdání* 378 m. dobré zdání (466) a ještě lépe: posudek, úsudek; *předpojatý* 325 (voreingenommen) m. zaujatý; koedukace se neosvědčila a *přivodila* příliv žen 368 (herbeiführen) m. způsobila (přivoditi je mimo to sloveso nedokonavé, v. NŘ. 2, 211); s jejím vědeckým *řešením počalo se* už před válkou 332 (mit etw. beginnen) m. vědecky se začala řešiti atd.

Stala se již výše zmínka o tom, jak tento rušivý vliv cizích prvků do jazyka vnikajících způsobuje škody nejen na tom místě, kde do jazyka vniká, nýbrž že zeslabuje celkově jazykovou citlivost i k materiálu domácímu a způsobuje v něm kolísání, nejistotu a tápání. Toho svědectvím je právě naše doba, která od přemrštěného a úzkostlivého purismu let sedmdesátých a osmdesátých upadla v letech devadesátých v opačný extrém, jazykový indiferentismus, jehož následky se jeví v dnešní praxi úpadkem jazykového citu. To je nemoc doby, která zachvacuje někoho víc, někoho méně, propukajíc z jakéhosi podvědomí, neuvědomělého návyku na povrch často i u spisovatelů nejlepších. Té jakési nejistotě a kolísavosti neušla ani kniha Kádnerova.

Ještě nejméně bolestná je tato neustálenost v pravopise jednak proto, že pravopis není řeč, jednak z té příčiny, že je v našem pravopise mnoho věcí, které samy k takové kolísavosti dávají podnět. To je hned přepisování slov cizích, zvláště řeckých a latinských. Pokud se bude na př. v některých slovech psáti *th* (theatrální) a v jiných *t* (metoda), bude to věčným pramenem prohřešků proti Pravidlům pravopisným, protože pro zachovávání rozdílu mezi *th* - *t* není ve skutečné výslovnosti bezpečné opory a není přece možno žádati na spisovatelích a lidech píšících vůbec, aby se na každé takové slovo dívali do Pravidel po každé, když se jim vyskytne. V knize Kádnerově na př. jediné slovo (z častějších) se píše důsledně s *th*, totiž theorie, ač Pravidla dovolují psáti i *t*eorie; všude jinde píše spisovatel buď jen *t* nebo obé, *t* i *th*, ať Pravidla kladou, co kladou; na př. es*t*etika 13, 36, e*t*ika 14, 36, e*t*ologie 37, an*t*ropologie 259, me*t*oda 19 a č., ale též me*th*oda 184, *t*erapie 259 i *th*erapie 59 (s Prav.), *t*ese 378 (Prav. *th*), *t*emata 14, hypo*t*etický 63 (Prav. *th*), syn*t*ese 233, kalokaga*th*ie 41, ale ka*t*arse 259 atd. Z tohoto zmatku nebude asi jiného východiště než unifikace; mohou-li Poláci, do jejichž literatury zasáhla přece antika mnohem hlouběji i šíře než do naší, psáti důsledně a*t*eizm, an*t*ropolog, pa*t*ologja, *t*eologja, *t*erapja, hipo*t*etyczny atd., není příčiny, proč bychom jejich příkladu nenásledovali. Podobné kolísání je vidět i jinde; na př. synthes*e* 58 a anamnéz*a* 244; pra*x*e 14 a d., později pra*k*se

31 a d. Pravidla sice dovolují psáti místo litery *x* foneticky *ks*, ale pro jednotnost bude v tomto případě přece asi třeba vrátiti se k důslednému zavedení litery *x*, protože je mnoho slov, kde se fonetické transkripce *ks* užíti nedá (e*x*aminátor, e*x*emplární, e*x*aktní s výsl. *gz*). Také ve psaní t. zv. spřežek příslovečných je mnoho nejistoty; v naší knize bývá psáno někdy *zato* (ve smyslu spojkovém) 363 a j., jindy *za to* 324, 327, 347 a j.; *donedávna* 336, 348 m. do nedávna, *zčásti* 42, 228 m. z části a p. Jiné drobnější odchylky pravopisné jsou na př. *zúžovati* 2, 264, 328 m. zužovati; anglosasští 175 m. anglosaští (anglosaský); stotožniti 58, 61 m. ztotožniti; po*dd*ajnost či plasticita 197, 310 m. podajnost (podajné = co se podá, co je tvárné, ohebné a p.; poddajný = koho lze snadno podrobiti).

Jistou kolísavost praxe je viděti i na poli tvaroslovném. Jméno W*eber* 74 skloňuje autor W*ebr*ovi 76, W*ebr*ovým 75, W*ebrů*v 79 ve shodě s Prav.; ale jindy píše Heg*e*lem 187, Häck*e*lových 215 m. Heglem a p. U jmen cizích na *-e* ponechává zpravidla při skloňování pův. zakončení, na př. Ratk*e*ovy 22, Mild*e*ových 26, Hauf*e*ovi 144, Lock*e*a 175 (ale: od dob Benek*e* 46), Montaign*e*a 175, kdežto v češtině je zvykem (i u jmen domácích jako Bechyn*ě*, Skočdopol*e*) skloňovati Hein*e*, Hein*a*, Hein*ovi* anebo, má-li už cizí koncovka býti zachována, Hein*e*, Hein*eho* atd.; u jmen francouzských je zachovávání němého *e* ovšem většinou zbytečné. Strojené jsou lokály na kurs*e* 362 m. na kursu, v klimat*ě* 374 m. v klimatu; sjezd má někdy 6. p. na sjezd*u* 380, jindy na sjezd*ě* 366, 393 (srov. po mém odjezd*u*, příjezd*u* a p.). Přes míru užívá autor jmenných tvaru adjektivních; píše na př.: úplny 11, stejny 21, odchyln*a* 80, nezbytna, užitečn*a* 145, činny 182, nutn*a* 194, možn*a* 194 a j., rozdílny 199, patrny 213, 342, neudržiteln*a* 216, nevhodny 334, odlišny 390, nápadny 390 a dokonce i závisl*a* 219; tu všude byly na místě jen tvary složené. Velmi pečlivě dbá autor přídavných jmen přivlastňovacích a užívá jich skoro pravidlem i tam, kde nejde o přivlastňování individuální, nýbrž generelní; někdy i tu snad bývá dobrého přes míru, na př. má-li substantivum v tvaru příd. jména přivlastňovacího při sobě aposici: podle vlastností *chovancových* jakožto *činitele* rozhodujícího 265, anebo kde nejde o poměr posesivní v pravém slova smyslu: místo zkoušení zaváděti *spolupráci učitelovu a žáků* 458. Formální nepřesnost bylo by lze vytknouti také výrazům: (platnost) relativn*ou* 62 m. relativní (ač jindy spr. modern*í* 61, positivn*í* 63 a p.), *patřičný* 200 m. náležitý, *nezměrný* 253 m. nesmírný, *neplnosmyslný* 347 (patrně podle neplnoletý, ač plnoletý = volljährig m. zletilý), *zodpovědný* 227

a j. m. odpovědný, *obezřetnost* 280 m. obezřelost, *opakující* kursy 337 m. opakovací (= kursy k opakování), *voditelka* 67 (logika jest pravou voditelkou učitele) m. vůdkyně, *vnějšně* i vnitřně 82, 86 m. zevně.

V platnosti přivlastňovacího zájmena bývá zpravidla tvar *jejich, jejichž,* ale dosti často také archaistické *jich, jichž,* na př. o jich vědecké hodnotě 66, jichž význam 219 (a pod. 234, 239, 245, 270, 271, 329, 336, 391 atd.); *každýkoli* 203 je kříženec adjektiva *každý* se souznačným *kterýkoli* (chyba, kterou vytýkal právem už Bartoš). Místo »24 chovance« 348 je lépe říkati, jak NŘ. už častěji připomínala, »24 (čtyřiadvacet) chovanců«; naproti tomu je nesprávný genitiv ve výraze »104 (škol) koedukač*ních*« 367 m. 104 (sto čtyři školy) koedukační. Nemožný jest už dnes načisto zastaralý tvar *týčí se* 218 (pozorování eugenická týčí se jen rostlin) m. týkají (jen v sg. bývá ještě *týče, dotýče* se vedle obyčejného už tvaru týká, dotýká se); nesprávná jest 3. os. mn. *staví* (nové potřeby staví jednotlivce před úkoly 266, ústavy, které i tam se staví ke koedukaci nepříznivě 366) m. stavějí; m. *sebezapomnění* (matka stojí pravidelně na stanovisku sebeobětování a sebezapomnění 314), vadného tvarem i videm (je to sloveso dokon.), bylo lépe užíti tvaru sebezapomínání (perf. sebezapomenutí); nevhodný vid je také ve výraze »nepřetržité *ošetření*« 347 m. ošetřování (*ošetřiti* je sloveso dokonavé). U podst. jmen slovesných, utvořených od zvratných sloves, bývá zachováno zvratné zájmeno, i když ho není třeba; na př.: vcítění *se* v duši chovancovu 50, probuzení *se* pohlavního pudu 235, šíření *se* obzoru duševního 266, vměšování *se* do kompetence 324 a j.

Abstraktní myšlení vede, jak známo, samo sebou k vyjadřování nominálnímu a není se tedy co diviti, že ve spise obírajícím se základy obecné pedagogiky je třeba velmi často sahati k této formě výrazové. Ale na některých místech bylo přece možno se ho vyvarovati a voliti češtější způsob vyjadřování verbálního. Na př.: psychologie, jejíž (tak, m. jejímž) cílem není snad *vytvoření* světového obrazu za účelem vyššího vzdělání lidstva 54 (překlad něm. die Schaffung eines Weltbildes zum Zwecke höherer Menschenbildung) m. jejímž cílem není *vytvořiti* obraz světa k vyššímu vzdělání lidstva; schopnost *pro lišení* zvuků 189 m. lišiti zvuky; cvičí je *v* logickém *myšlení* a přesné *mluvě* 322 m. cvičí je logicky mysliti a přesně mluviti; při velkém počtu přihlášek *děje se zkoušení* příliš rychle 463 m. zkouší se a p. Podobně velmi často, ne-li zpravidla, vyskytují se vložené věty

tvaru *jak je patrno* 86, 242 místo češtější a původnější formy »jak (je) viděti«.

Tímto přechodem v podstatě spíše rázu stilistického než tvarového přesunujeme své pozorování na syntaktickou stránku knihy Kádnerovy, v níž se arciť rozkolísanost a nejistota dnešní průměrné praxe spisovné obráží mnohem jasněji. Ačkoliv snaha autorova o jazykovou přesnost projevuje se tu skoro nejvýznačněji, přece převládající dnes nejistota v odhadování hranic této přesnosti zavádí i autora tak dbalého na jedné straně k přílišné a zbytečné rigorosnosti, někdy až strojenosti, a na druhé straně zase k jisté laxnosti, kde by víc přísnosti bylo skutečně na místě. Velmi je spisovatel pečliv na př. o zachovávání vazeb genitivních, zvláště záporového genitivu. Píše zpravidla: nezaručuje *zdaru* 50, nepodceňuje *podpory* 67, nevylučuje *konfliktu* 178 a t. č., ale vedle toho také bývá dosti často akus., na př. nesnižoval *látku* 52, neuznával *potřebu* 69, neudává *dobu* 220 a j. Že by se v tom řídil nějakou aspoň povšechnou zásadou, není možno z případů jinak dosti četných vypozorovati; i když je na př. předmět pojat individuálně, bývá u záporového slovesa přece jen genitiv; na př. nevyčerpává *problému* 176 (t. j. toho problému, o němž byla řeč). Přesnosti v rozlišování mezi vazbou akusativní a genitivní při záporných slovesech bylo by ovšem v takovýchto případech těžko od někoho žádati, když sama teorie gramatická, nemohouc se opříti o zevrubné vědecké zpracování této otázky, může se o dnešním stavu poměru mezi oběma vazbami vyslovovati jen v obrysech nejpovšechnějších. To platí i o případech, kde je záporový genitiv závislý na kladném infinitivě při záporném slovese řídícím, ač, myslím, je v nč. genitiv v takovýchto případech obecně mnohem řidší než při závislosti přímé. Náš spisovatel i zde dává přednost vazbě genitivní, na př.: nelze dávati *vědeckých předpisů* 81, nedovedli *těchto pojmů* rozlišiti 112 a j. (188, 195, 199, 201, 215, 228 atd.), ač se ovšem i vazba akusativní vyskytuje, na př.: nelze zamlčeti *obavu* 256, nedovedou zapříti *sebe samy* 271 a j. Najisto je však přestřeleno v této věci, píše-li autor: starším fázím se nepřičítá *váhy* 1 m. váha, *nevyšlo* ani *jediného spisu* 5 m. nevyšel ani jediný, *neschází* ani *hlasů* kritických 244 m. nescházejí hlasy.

Podobné kolísání ve vazbách genitivních bývá viděti i u jiných sloves. Na př.: to mu poskytne *vítané opory* 60, — poskytla by i *cenné příspěvky* 244 (v nč., kde nejde o partitivnost, bývá častěji akus.); hledati *samostatné výživy* 233, a častěji (ve shodě s usem dnešním): hledati *normu* 70, *smír* 137, *nové sloučení* 200; vyžaduje *zvláštní opatrnosti* 266, a méně správně: požaduje

*hlubši filosofické pojetí* 89 a j. m. hlubšího, a rovněž tak: druzí si přejí *bohatši stupnici známek* 458 m. bohatší stupnice; nutný je ovšem genitiv ve větě: není třeba *nic* jiného 288 m. ničeho. K slovesům *žádati, vyžadovati, požadovati* ještě poznamenávám, že místo spisovné vazby »žádati čeho *na kom* (*od koho*) užívá spisovatel, ač Čech, snad pravidlem moravismu »žádati čeho *po kom*«; na př.: žádat po pedagogice 21, 24, 320, vyžadovati po učiteli opatrnosti 266, 305, 347, požadovat po učiteli uměleckou dokonalost 72, 75 atd. Jistá strojenost, kterou lze ostatně pozorovati i u některých jiných spisovatelů současných, jeví se i v užívání doplňkového instrumentálu; na př.: sdružení, jež si vytklo *úkolem* 8 m. za úkol; psychologie má *obsahem* duševní zákonitosti 55 m. za obsah; osobnost *cílem* uznává i M. 137 m. za cíl; *výsledkem* našich úvah objevilo se tvrzení 264 m. jako výsledek; Napoleon označil (matku) »*výchovným systémem* v jediném slově« 310 m. jakožto, jako (nazval ji systémem); matce připadá *úkolem* výchova 313, rodině se svěřuje *úkolem* poučení t. m. za úkol a j. Jiný abusus instrumentálu je v případech, kde lze užíti beze všeho nominativu a kde tedy k instrumentálu zvláštních důvodů není; na př.: pedagogika není *vědou* 2 m. věda; že pedagogika je sice *vědou* 30, pod. 51, 96; *hlavní věcí* je, abys vůbec myslil 72 m. hlavní věc; dítě není *bytostí hotovou* a *vyvinutou* 227 m. bytost hotová (jádro doplňku je v adj.) a p. Naproti tomu strojeně zní nominativ ve větě: co jindy zoveme *výcvik* 183 m. výcvikem (čemu říkáme výcvik), a v archaismu: neměl by učitel sám činěn býti *zodpověden* 220 m. odpovědným. Nečeský je instrumentál ve výraze *svým místem* (= suo loco), jehož spisovatel užívá důsledně místo spisovného »na svém místě«: jak ještě podrobněji svým místem vyložím 45, 55, 81, 173, 187, 213, 228 atd. Z obavy před germanismem vyplynul snad obrat »prostředky, jež bývají shrnovány *názvem* psychotechnika« 334, ač jediné možný výraz i v češtině je tu »shrnovati něco pod název« (zákl. představa je na př. v stč.: jakožto slepice shrnuje svá kuřátka pod křídla Ev. zimn. času 7); naopak za germanismus lze pokládati výraz *operovati s něčím* (feministky operují se zásadou rovnosti pohlaví 365), protože »operovati« je tu synonymem slovesa »bojovati« a zásada rovnosti je tu prostředkem boje (zbraní). Stopy německé předlohy jeví také dativ ve větě: také Herbartovo ponětí není *tomuto určení* cíle daleko (entfernt) 178 m. od tohoto.

A zase naopak zbytečný a nemístný purismus starých brusičů, kteří v každém *jeden* větřili *ein* a v každém *ten* zase člen určitý, přiměl asi autora, že vynechal slovo *jeden* ve větách: důvěra ve

výchovu je z nejvýznačnějších rysů této periody 201 m. jedním z . . ., povolání učitelky je z nejoblíbenějších 296 m. jedno z nejoblíbenějších povolání atd., a zájmeno *ten* zase na př. ve větách: vrátím se *k věci,* u nás *o věci* psal F. T. 281 m. k té věci, o té věci (o níž byla výše řeč), anebo: trvalo dlouho, než proniklo přesvědčení 288 m. trvalo to. Spíše by bylo možno viděti vliv cizí tam, kde je zájmena *tento* užito místo češtějšího substantiva; na př.: psychologie není prý základní disciplinou pedagogiky, ježto *tato* nepotřebuje (pomoci psychologie) 54 m. ježto pedagogika nepotřebuje; tím větší počet povolání otvírá se ženám, čímž se *tyto* odvádějí od svého přirozeného úkolu 377 m. a tím se ženy odvádějí atd. K spojování relativnímu má jazyk zájmeno *který,* životnější a hodící se (kromě některých pádů) svým významem všude, a zájmeno *jenž,* knižnější a vhodné jen v případech určitých (v. NŘ. 2, 37). Užívá-li se tedy už vztažného *jenž,* mělo by se šetřiti rozdílu, který se v jazyce spis. vyvinul; na př.: nová škola potřebuje nového ideálu učitele, *jenž* by mohl působiti atd. 303 m. který; (výrazem externus) se rozumí žák, *jenž* sice v ústavě požívá výchovy atd. 338 m. který; *každého* žáka, *jenž* by měl známky uspokojivé 464 m. který; naopak správnější by bylo zájmeno *jenž* ve větě: kněží jsou tedy i nejstaršími učiteli a pedagogy, *jakými* zůstali pak po celá tisíciletí 308, neboť tu neběží o to, že zůstali nejstaršími, nýbrž o to, že zůstali učiteli. Velmi často připojuje spisovatel větu další podle vzoru latiny relativním *což, při čemž, pročež, načež* a p., kde čeština mívá raději spojení parataktické s demonstrativním zájmenem. Je někdy sice nutno pro tužší skloubení vět sáhnouti k tomuto prostředku, ale kde takové nutnosti není, je lépe užíti spojení souřadného, přirozenějšího a češtějšího. Na př.: učitel je věčně poručníkován, *při čemž* se v celém tom systému školním uplatňuje nedůvěra všech proti všem 301 m. a při tom; je v něm mnoho imitace, *pročež* italský sociolog L. dobře tu užívá výrazu accomodazione sociale 224 m. a proto; obsahem bývá krátká přednáška atd., *k čemuž* se vhodně připojí část zábavná 327 m. a k tomu atd.

Z drobnějších pozorování syntaktických učiněných nad touto knihou zbývalo by snad uvésti ještě toto: lépe vychová dítě matka, třebas *neznala* pedagogických theorií 50 m. třebas nezná, byť neznala; Amerika je přímo klasickou zemí koedukace *tak, že* škola s žactvem jediného pohlaví (rozuměj: jen téhož pohlaví) je tam vzácnou výjimkou 370 m. je zemí koedukace, takže . . .; nespr. přechodník: koedukační škola v Stockh. byla vzorem jiným ústavům a *dosud trvajíc* obsahuje přípravku, oddělení gymna-

sijní atd. 367 (děj přechodníkem vyjádřený je tu těžko pokládati za pouhou průvodní okolnost toho, co škola obsahuje — spíše naopak); tvrdívá se, že tato instituce (koedukace), všeobecně *jsouc zavedena,* povede i k homogenitě tříd 371 (kde formou přech. přítomného má býti vyjádřen děj budoucí, »bude-li zavedena, až bude zavedena«, a kde by bylo lépe tedy užíti v ě t y, protože budoucího přechodníku pasivního — »budouc zavedena« — čeština nemá); odchylky v negaci: rozumí se, že *i* po všech těch zařízeních nebude učitel zbytečný 257 m. ani po všech . . .; principy, které se vlastně navzájem jen doplňují a *nikoli* si *odporují* (jak se tvrdívá) 14 m. a ne si odporují (»nikoli« nemůže býti bez druhé negace »ne« u slovesa urč.). O výrazech *»býti pro, býti proti«* 326, 380 a pod. bylo psáno před nedávnem v NŘ. 9, 126, že jsou to sice výrazy, jichž se běžná řeč asi stěží vzdá, které se však do ušlechtilejšího slohu nehodí.

Ještě více však než skladba trpí krátkodechostí naší tradice a nepřesností jazykového citu, která jest toho stavu přirozeným a nutným důsledkem, významová přesnost a ustálenost našeho slovního pokladu. Tuto jistou rozviklanost, tak neznámou na př. Francouzovi, ať už jde o význam slova či o jeho spisovný nebo nespisovný charakter, lze pozorovati, byť ne tou měrou jako jinde, i v knize Kádnerově, buď jako spoluvinu na dnešním upadajícím smyslu pro vlastní obsah některých slov anebo jako nepřesné povědomí hranic mezi provincialismem a spisovností. V slovníku našeho autora lze na př. najíti moravismy: *vybýti* zkoušky 366, 463, 468 m. vykonati; jak je *vidno* 370 m. jak je vidět; ne-li positivní, *tož* alespoň negativní výběr 333, kde by smysl obstál i bez *tož* anebo kde by zcela dobře mohlo státi i spis. *tedy;* za provincialism lze pokládati i oblíbené autorovo *tady,* na př. analogie s lékařstvím vnucuje se také tady (= v pedagogice) 51, normální pokyny právě tady (v besedách s rodiči) byly by nejméně na místě 328, 341, 348, 374 a j. *(tady* vzniklo v jaz. obecném z *tady* = tudy a jeho spisovný ekvivalent je *zde, tu* a p.). Odbyté a nesprávné brusičské libůstky mají na svědomí časté *posléze* 77, 79, 304, 336 m. konečně (tak 312, 342), nespr. *po druhé* 97, 105, 249 m. za druhé (mylná korektura, kterou odpykává řeč setřením rozdílu mezi oběma výrazy), archaistické *po výtce* 82 m. zvláště, výraz *vzájemně,* zaváděný brusiči bez ohledu na jeho význam (= v odplatu) ze strachu před výrazem *jeden — druhý,* na př. dvě oddělené vrstvy, které v tempu svého vývoje nikdy se nemohou vyrovnati *navzájem* 390 m. jedna druhé vyrovnati (pod. 70, 211, 224 a j.); táž lichá obava vnukla autorovi do pera i násilný a nesprávný výraz ve větě »formální

vzdělání skýtá člověku neustále zbraň vědecké methody, přenášené *s oboru vědního na obor«* 184 m. s jednoho oboru vědního na druhý.

Jak se nepřesným užíváním slov otírá jejich podstatný význam až do úplné skoro formálnosti a bezobsažnosti, je vidět na př. na příslovci *ryze*, jehož i náš autor podle dnešní praxe užívá velmi často; přísl. *ryze* nemá dnes už pomalu ani ten odstín, který je v posunutém už »ryze český« (= bez kazu), stává se synonymem indiferentního *pouze* (psychologie je prý vědou ryze subjektivní 37 a č.) a není snad daleká doba, kdy se bude říkati »ryze dva« m. jen dva. Stejný osud stíhá i příslovce *opět* (= po druhé, znovu), které pozbývá v dnešní praxi toho plus významového, které je odlišuje od otřelejšího už *zase;* na př.: a přece v této různosti jsou *opět* jisté prvky základní a společné, které atd. 64 (pod. opětně 389). A tak bývá i u výrazů jiných; na př.: v tom všem *tkví* nepochybná přednost výchovy rodinné 311 a j. m. záleží; v každém člověku *tkví* mudřec i blázen 210 m. je, vězí a p. *(tkvíti* = pevně uváznouti, pevně držeti někde; tkví to, co utkvělo); M. zdůraznila relativnost pojmu dokonalosti, jehož obsah *záleží* na vlivech vnějších 136 m. závisí; r. 1922 se *stvořilo* zvl. studijní sdružení 8 m. utvořilo, vytvořilo; dítě přece bylo *kdysi* přímo součástí její vlastní (matčiny) bytosti 232 m. jednou (dokonce i s prés.: Emerson *kdysi* vlastní tragedii lidského žití vidí jen v rozdílu nadání 211); *daleká* většina 198, 300, 351, 466 m. valná (z toho, že se říká »daleko větší«, neplyne, že je možno říkati v témže smyslu i »daleká většina«, jako podle »mnohem menší« nelze tvořiti výraz »mnohá menšina«, »tuze krásný« — »tuhá krása« atd., protože se význam, o nějž tu jde, vytvořil až na příslovci, ne hned na adjektivu); sňatek eugenický by se tedy měl *naskrze* uzavírati jen z důvodů rozumových 218 m. veskrze, vesměs (naskrze = až na druhou stranu); slibovali *věci, kterým dostáti* nemohli 264 m. splniti (dostáti = státi, setrvati v čem do konce, na př. v slibu, slově, povinnosti a p.); cviky chlapců *čelí k* užívání zbraní 307 m. směřují, cílí (čeliti komu n. proti komu = státi čelem proti někomu); podobné rady bývaly poskytovány odedávna, ale jen *příležitě* a nesoustavně 333 m. příležitostně, při příležitosti *(příležitý* je od slovesa příležeti = slušeti, hoditi se a znamená asi tolik co příhodný, náležitý, vhodný, jak svědčí živé dosud »nepříležitý«: nepříležitý čas, místo, to je mi nepříležité); do školy se *přesouvají* i předměty docela domácí 353 m. přesunují (přesouvati, impf. k přesouti = přesypati); nedostatky, *které* upřímně *přiznává* 464 m. uznává, k nimž se přiznává a p. (přiznati něco, ob. s dat. osoby = přisouditi, uznati, že někomu

něco náleží a p.); sami hledí *doplniti* tuto *mezeru* svého vzdělání 9 m. vyplniti tuto mezeru n. doplniti toto své mezerovité, kusé vzdělání; než budou všude *otevřeny stolice* pedagogiky 9 m. zřízeny atd. Stírání významu zasahuje někdy i partikule. Náš autor na př. nečiní jako značná část dnešních spisovatelů rozdíl mezi *či* (pův. tázací partikulí rozlučovací) a *neboli*. Je pravda, že to v mnohých případech smyslu nevadí, užije-li se výrazu toho či onoho (podagogika pokusná či experimentální 22 a č. m. neboli), ač je to zase škoda olupovati řeč o možnost rozlišovati to, co rozlišovati je schopna; ale mohou nastati případy, kdy se toto zbytečné stírání rozdílu může vymstíti i jistou nejasností, na př. v otázkách. Píše-li na př. autor: na výchově záleží, které vlohy a v jakém smyslu se vyvinou *či* co se z člověka stane 210 (pod. 307), jsme odkázáni jen na smysl, máme-li rozhodovati, jde-li tu o otázku disjunktivní či jen o jinou formulaci téže otázky (= neboli). Oč by byla stilisace již na první pohled určitější, kdyby mezi oběma otázkami místo nevlastního *či* stálo náležité *neboli*.

Kniha Kádnerova, jíž se týká tento referát, je první část trojsvazkového díla o základech obecné pedagogiky, které vedle jeho Dějin pedagogiky bude druhým hlavním pilířem jeho životního díla. Každému tvůrci záleží na tom, aby jeho dílo bylo co nejdokonalejší po všech svých stránkách; proto doufáme, že těchto několik poznámek o odchylkách, které byly nasbírány přece jen jako rari nantes po objemném spise našeho vynikajícího badatele pedagogického, přijdou vhod autorovi aspoň snad při korektuře svazků následujících. Jeho Základy budou zajisté i hojně a bedlivě studovány a budou míti proto hluboký a trvalý vliv i na jazykové vzdělání těch, kdož se jimi budou obírati. I to je důvod, aby byl autor upozorněn také na takové odchylky, které by snad u díla tuctového a ceny chvilkové mohly býti kvitovány jen shovívavým přimhouřením oka. V. Musil.

# HOVORNA.

AULICKÝ (G. A.). Odmyslíme-li si archaisující pravopis, v příjmeních častý, dostaneme tvar Oulický = Úlický, t. ulický z uličský, stč. též úličský (bývala také vládycká rodina Úlických z Plešnic, v. Ottův Sl. n. 26, 156). Dnešní slovo u l i c e bývalo vyslovováno též s ú-, jak s jistotou vidíme v dokladech, kde podle pozdější výslovnosti psáno aulice (na př. v Lobkovicově Puťování 46b, u Hájka 376b, 460b, aulička Arch. č. 13, 492, Winter, Kult. obr. 1, 501 z r. 1613, auliční Háj. 379b). Snad výslovnost s ú- pův. byla jen za předložkami souhláskovými (srv. 4, 178) a odtud se přenášela i ji-

nam, snad se říkalo pův. na př. ulicě, ale z úlicě (Gebauer, Hist. ml. 1, 256), a později ulice, z ulice i úlice, z úlice, až opanovala na konec výslovnost s u-. Stará patricijská pýcha lišívala obyvatele domů ‚na městě', t. na rynku, kde »býval největší stok lidu« (Winter t. 506), od chudších obyvatelů a podle toho rozeznávala městské a ulické, úlické (anebo uličany, jak se také říkalo). Časté příjm. Městecký časem jistě mělo pův. význam obyvatele nějakého Městce, ale vedle toho znamenávalo asi i měšťany z rynku (Jirásek patrně podle mluvy svého kraje tak ve vypravování ‚U nás' liší městecké a ulické); netřeba se domnívati, že se tak říkalo jen v městečkách, přípona -ecký přistupovala analogií časem i ke kmenům nezdrobnělým (baštecký byl obyvatel nebo strážce bašty na hradbách nebo u rybníka, t. hráze, pražská Mostecká ulice vede k mostu, ne k můstku), vzorem byla příd. jm. jako hradecký, zámecký, sádecký, rynecký (u ryneckých Tadyášků, t. co bydlili na rynku, K. Šípek, Nár. l. 1915, č. 267, 10). A jako Městecký, vznikalo i příjm. Ulický, Úlický.

HROMICE (H.). U jmen místních na -ice projevuje se v praxi jazykové obyčejně tendence pokládati je vesměs za jména pomnožná, i když jsou od původu čísla jednotného (Teplice, Hostivice atd.). Proto kde se v usu místním, domácím zachovalo u takových jmen skloňování jednotné, bývá to obyčejně svědectvím, že je to dochovaný způsob starý. K takovým jménům patří i místní jméno Hromice, které se v místě samém i v okolí skloňuje častěji jako podst. jméno čísla jednotného (z Hromice) než množného (z Hromic). To potvrzují i doklady z jazyka starého i výklad jména. Sedláček (Hist. slovník místop. 296) uvádí, že se k r. 1181 připomíná Sulislav z Hromice. Původem je pak jméno Hromice patrně apelativum téhož způsobu jako jména Roudnice, Sušice atd., t. j. jméno utvořené příponou -ice od příd. jména hromný. O tom svědčí i nejstarší zápis tohoto jména v listině z r. 1180—1182 (Friedrich, Cod. dipl. 1, 267), kde se mezi dědinami prodanými Čiečem z Železnice klášteru plaskému jmenuje také Gromnice. Původní tvar byl tedy Hromnice; tvar nynější se vyvinul z něho týmž způsobem jako v názvu hromných svíček (a svátku s nimi souvisícího) hromice, hromičky, a ve jménech jiných, jako Mníšek — Míšek, mník, — mík, zimnice — zimice, Lomnice — Lomice a j.

KOLOHNÁT (9, 124; J. H.). Černohorská přezdívka g o l o g ň a t (o lidech, kteří chodí s nohama pod koleny neoděnýma, u Rovinského, Černogorija 2, 1) není ani v záhřebském Rječniku. Kdyby č. kolohnát bylo vzniklo z pod. přezdívky holohnát, musili bychom si to vykládati tak, že by lidová etymologie pův. znění i pův. význam byla změnila snad podle slova kůl nebo kláti; tento výklad jest ovšem ztížen tím, že po přezdívce holohnát u nás není ani stopy. — Že by t r n o ž (7, 262) bylo vzniklo z d r ž n o ž, neuvěří dnes žádný filolog, a jak doufáme, uvěří málokterý nefilolog. Říká-li se místy d r o c h u m. t r o c h u, děje se to vlivem synonyma d r o b e t; proč by se pův. dr- bylo mělo změniti v tr- (nehledíc ke ztrátě ž), neviděti. A pak: nikdo přece

neříká a sotva kdo kdy říkal, že podnožka nebo trnož drží nohy, nožky. K Získalově trnožce 9, 75 dodáváme, že také na Slovensku bývají podnožky přadlen s okrouhlou deskou, a takové stoličky skoro vždy bývají třínohé. V Maróthy Šoltésové krásném, ale u nás v Čechách málo známém vypravování »Moje deti« čteme (Sobr. sp. 3, 167), jak si prababička přivezla na návštěvu zásobu lnu a k tomu ‚praslicu s okrúhlou podnôžkou, vretená i motovidlo'. Že třínohost je vlastnost, po níž okrouhlá a třínohá stolička může míti jméno, vidíme i jinde. Stolice, na níž seděly řecké věštkyně, jmenovala se tripús (slov. tr'-, č. tr- v takovýchto složeninách je týž kmen co ř. tri-, kdežto č. troj- pochází z příd. jm. trój = trojí, tří- pak je vl. 2. p. mn. č.: dvou-, tří-, šestileté atd. dítě je dítě dvou atd. let), dolnoněm. drebeen (Dreibein) je třínohá stolička, holštýn. dreefoot (Dreifuss) stolička, na níž se sedí při dojení; a zapomínáním pův. významu se tak říká i stoličce čtverhranné se čtyřmi nohami, jako i pův. třínohá železná podložka pod hrnce, pekáče a p. slove něm. Drifuss, i když má nohy čtyři.

LATINSKÝ KOUTEK. V Nár. l. jsme čtli 19. března 1925 článek o účasti Německa v jednání o zabezpečení míru, jenž končil větou, »že celá zajišťovací otázka v Evropě je zase ‚membra disjecta', věc rozházená, o níž se neví, v jakých formách se uskuteční«. Napsal p. Skn. Pořád se říká, že je klasická filologie věda ztrnulá, nepokračuje tak rychle, jako vědy jiné, a zde hned nový objev: membra = ‚věc' a slovo jedn. č. Ještě 18. bř. 1925 jsme myslili, že lat. membrum je ‚úd', membra, č. mn., ‚údy, části nějakého celku', a zatím!

MILÝ (F. R.). V prostém vypravování časem nazýváme osoby, o nichž vypravujeme, ‚milými', třeba jsou nám úplně cizí nebo i nemilé. Tím jaksi uvádíme sebe i posluchače v důvěrnou spojitost s obsahem vypravování, proto někdy přidáváme ještě přivlastň. zájm. náš, můj. Je to něco podobného jako zájmenný t. zv. dativ sdílnosti u přísudku (Gebauer-Ertl, § 745, 3, na př.: ‚Ať mi ťam nechodíš! Já ti mu dal ránu!'). V Kron. Tur. 2, 248 vypravuje vyslanec o nepříjemnostech, jež mu působili turečtí průvodci, a píše m. j.: Ale náši milí Turci... zase položili se na svá lůže; Vratislav z Mitrovic (Příhody, vyd. Ertl v Č. knih. záb. a pouč. 20, 79): zatím milý ženich (spisovateli neznámý) vína skupoval...; toť můj milý kněz na podobnou nemoc se roznemůže t. 115; Poutník v Komenského Labyr. 11, 15 jmenuje filosofy, kteří ke ctnostem nabádali, sami jich nedbajíce, ‚ti milí napominatelé'; Kristla v Babičce (hl. 9) vypravuje o dotěravém záletníku: Večer přijde milý Talián zase... Také Slováci tak mluví; čteme na př. v pohádce (Polívka, Súpis 2, 274): Sedliak núka (= pobízí, nutí) milého pána s tou pálenkou. Naši spisovatelé tak málo píší, ale je to způsob jistě čistě český.

POMALU (C. V.). Celkem platí pravidlo, že p o m á l u říkáme a píšeme, kde jsme si plně vědomi, že je to předložkový pád zpodstatněnlého m á l o: na př. dobrého po málu, vybíráme ze záložny, ukládáme do ní a střádáme po málu a p. Tím spíše ovšem říkáme p o m á l u, kde m á l o má platnost

přívlastkovou (přídavnou), na př. po málu letech (n. po málo l.). Kde je význam čistě příslovečný, t. kde necítíme v tom výraze složení z předložky a 6. p., říkáme a píšeme p o m a l u, tak zvl. při významu ‚zvolna, ne rychle'; na př. pomalu tomu bude rok, jdi pomalu a p. (Jungmannovu přísloví ‚po málu se daleko dojde' rozumíme spíše tak, že je řeč o postupných menších pochodech, ne že by se mínila pomalá chůze). Pův. ovšem bylo obé týmž výrazem, vždy s dlouhým á, zkrácení v pomalu asi pochází ze zdrobnělých tvarů pomaličku, pomalounku (v starší době i pomalítku, pomalitku), které jsou jen při významu ‚ne rychle'; m á l o má á jako mlád, mládo, zdráv a p., ve zdrobnělých tvarech maličký, malounký pak nikdy délky nebývalo.

POŘÁDEK SLOV. »Ráno« vylovilo 26. l. 1925 z Nár. l. tuto ‚stylovou perlu': »(U presidenta republiky) konala se večeře, které se zúčastnili všichni členové vlády, pokud nebyli nezbytně j i n a k z a n e p r á z d n ě n i s e s v ý m i d á m a m i.« Trochu nám tím pokazilo radost z priority, ale bylo by opravdu škoda, kdyby tato perla zapadla s číslem novin, které se mimo knihovny málokde schovávají. Pp. redaktoři Rána prý mluvívají s pp. redaktory Nár. l. Což kdyby je upozornili, že vůbec rádi — v tichém souhlase s redaktory jiných listů — hřešívají v svých větách proti přikázání »co Bůh spojil, člověk nerozlučuj?« V témže měsíci jsme si pro strýčka Příhodu z Nár. l. vypsali tyto doklady: Odsouzení komunisté podle zákona na ochranu republiky (več. 13. l., m.: kom. ods. p. z.); ještě příznivější názor separátnímu míru s Rakouskem měla monarchistická Belgie a Anglie (21. l., m.: názor míru ještě příznivější nebo názor j. př. míru).

ŠÍTI (9, 91), LÍTÝ, LÍTO (101 n.). P. nadpor. V. Šrom v Olomouci nám píše: Na mor. Slovácku se skutečně říká o někom, kdo něco v skrytu a záludně proti jinému strojí, že ‚něco šije'. Asi před půl rokem jsem slyšel v Uh. Hradišti tento výraz: »... oni pořád přejížďzajú sem a ťam a samé šušky, šak oni cosi šijú«. — Slovo l' ú t ý jsem slýchal velmi často v svém domově od našich služek a od jiných domácích lidí z okolí Bystřice p. Host. nebo z Valašska od Vsetína. L'útý bylo skoro vždycky, pokud se pamatuji, ve spojení se slovem čert. O dovádějícím děcku se říkalo, že řádí jak ‚l'útý čert'. Přišel-li někdo někam ve zlém, říkalo se, že se přihnal jak ‚l'útý čert'. Tvar l'óto (= spis. líto) jsem slyšel od sťarého člověka z Mrlínka u Bystřice p. H. (to mi bylo velice l'óto).

TATRČ (9, 95). P. odb. uč. Sť. Reiniš nám píše, že toto slovo je zcela běžný, ale přece jen čistě odborný, myslivecký výraz a znamená jednak ocas pernaté zvěře, zvl. tetřívka, tetřeva a bažanta, jednak ozdobu za mysliveckým kloboukem z lyrovitě zatočených ocasních per tetřívčích. Slovem tím se p. uč. snaží v svých knihách (Z čarovné přírody, Kouzlo jara, Lovcův svět) nahrazovati německý ‚štosek'. U tetřívka a tetřeva se podle jeho zprávy říkává také ‚vějíř'. Sami jsme nedávno slyšeli slovo tatrč od lesníka; ale ani ten, ani p. uč. Reiniš neznají je z mluvy lidové. Proto opakujeme dotaz,

říká-li se tak někde v lidu, nebo říkají-li tak myslivci, kteří se tomu slovu naučili teprv z knih a p., nebo dovede-li nám kdo co říci o jeho původu.

V ZÁBŘEHU — V ZÁBŘEZE (Č. S.). Místní jméno Zábřeh se skloňuje jako podst. jméno břeh, z něhož bylo utvořeno, t. j. podle vz. hrad. Původní koncovka všech podst. jmen tohoto vzoru byla -ě (později a po jistých souhl. -e); jako se říká dosud na dubě, v domě, na stropě atd., tak bývalo také v rocě (v roce), na počátcě (počátce), na noclezě (noclezе), v hřiešě (hříše) atd. a ovšem také na břězě (na březe); na př.: to vše při morském by (= bylo) břězě (Alex. V. 528). Původní a nejstarší lokál míst. jména Zábřeh zněl tedy v Zábřězě. Časem se však ujímají u podst. jmen vzoru hrad v lokále novotvary (t. j. v svých počátcích tvary nesprávné) od jiného vzoru (syn) s koncovkou -u, která dochází časem obliby a rozšíření zvláště u takových jmen, kde se před koncovkou -ě (-e) musila koncová souhláska podstatně změnit, t. j. u podst. jmen zakončených souhláskami k, h, ch. Tak vznikají tvary v skutku (m. v skutce), v dluhu (m. v dluze), v hříchu (m. v hříše) atd. a ovšem také na břehu (m. na březe). Důslednosti v tom není; v tom roce říkáme posud, také na potoce (i na potoku), v rybníce (i v rybníku) atd., jak se o tom vykládá v mluvnicích. U podst. jména břeh tvar původní (na březe) v češtině západní a spisovné zanikl a ovládl tvar analogický na břehu; není tedy pražádné pochybnosti o tom, že by i míst. jméno Zábřeh mělo v spis. češtině lokál v Zábřehu, nikoli v Zábřeze. Ale z toho neplyne, že by byl musel tvar původní v Zábřeze zaniknouti úplně; naopak, tam, kde se tohoto jména velmi často užívalo, t. j. v nejbližším okolí, mohla se zachovati souvislost s tvarem původním a tvar původní se mohl v usu místním udržeti proti usu spisovnému až na naše časy. A také udržel. Bartoš (Dialektologie 2, 132) v popise nářečních zvláštností mluvy na Zábřežsku výslovně poznamenává, že se tam říká nejen na trávníce, na potoce, na koblóce, ale také na vrše, na hraše, v Zábřeze. Tvar v Zábřeze není tedy ani »nepodařený zmetek« ani »nápad učených filologů na bezohledné týrání nervů normálně cítících českých lidí«, nýbrž, jak z tohoto výkladu je vidět, tvar původní a zároveň lidový. Není ovšem naším úmyslem doporučovati užívání tohoto starého lokálu v praxi spisovné, neboť spisovný jazyk se řídí svými vlastními zákony a nelze mu znovu vnucovati tvar, jehož se jednou už vzdal; ale nesprávné by bylo vytýkati lidem na Zábřežsku, že užívajíce toho tvaru hanobí tím český jazyk. Líbí-li se komu ten tvar či nelíbí, to na věci zhola nic nemění; osobní záliba nemůže býti nikdy důvodem, má-li se něco říkati či nic.

---

Odpovědný redaktor: Václav Ertl.
Tiskli Neuber, Pour a spol. v Praze-I., Bílkova ul. 17.